

# Filosoficko-teologické základy myšlení Jana Husa: Univerzálie a některá s nimi spojená témata<sup>1</sup>

Ota Pavlíček —

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha  
opavlicek@gmail.com

Památce doc. PhDr. Viléma Herolda, CSc.

## Úvod

Jan Hus spolu se Stanislavem ze Znojma, Štěpánem z Pálče, Jeronýmem Pražským a několika dalšími méně známými osobnostmi patřil ke skupině mistrů českého národa na pražské univerzitě, kteří po roce 1395 intenzivně recipovali filosofii Jana Wyclifa založenou na realismu univerzálií. Tato filosofická recepce měla širší význam, neboť předznamenala i české přijetí některých Wyclifových teologických církevně reformních myšlenek, a tedy i přispěla ke vniku husitské revoluce a rozvinutí české reformace. Husovi v této skupině patří významné místo nejen vzhledem k vůdčí pozici, kterou v reformním hnutí postupně převzal, ale i proto, že díky němu lépe víme, proč k rozsáhlé recepci Wyclifovy filosofie v Praze došlo. Náš mistr totiž jako mladý absolvent fakulty svobodných umění v roce 1398 vlastnoručně opsal Wyclifovy filosofické traktáty *De tempore*, *De ideis*, *De materia et forma* a *De universalibus*, ke kterým připojil česky psané glosy, v nichž se zrcadlí jeho nadšení z četby těchto textů. Z četných uštěpačných poznámek adresovaných mistrům německých univerzitních národů vyčteme, že Hus ve Wyclifově realismu rozpoznal jeden z prostředků, jež by mohly napomoci emancipačním snahám českého univerzitního národa, vymezujícího se vůči národům německým, jejichž mistři vycházeli z méně realistických tradic.<sup>2</sup>

1 Tato stat' vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky P405/I2/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“, řešeného ve Filosofickém ústavu Akademie věd České republiky. Za podporu mého výzkumu bych rád poděkoval také Vzdělávací nadaci Jana Husa.

2 K recepci Wyclifa v Čechách s důrazem na jeho filosofii viz zejména Herold, V., *Pražská univerzita a Wyclif. Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*. Praha, Univerzita Karlova 1985; a další Heroldovy studie uvedené in: Pavlíček, O., Odešel Vilém Herold (15. 9. 1933 až 10. 9. 2012). *Filosofický časopis*, 60, 2012, č. 6, s. 944-953; a též mnohé studie Františka Šmahela k pražskému sporu o univerzálie, jejichž shrnutí spolu s odkazy na starší články vyšlo tiskem in: Šmahel, F., *Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu*. Praha, Argo 2010, s. 161-207

Tento emancipační motiv mohl stát za pozitivní recepcí Wyclifa již i u Husových starších kolegů, konkrétně jeho učitele Stanislava ze Znojma, který byl nejspíše nejstarším z celé skupiny, a Štěpána z Pálče, který mj. připravil komentář k Wyclifovu spisu *De universalibus*.<sup>3</sup> Potírání nominalismu ze strany některých českých mistrů má však ještě starší tradici. Již dominikán Mikuláš Biceps v 80. letech 14. století užil některé Wyclifovy realistické argumenty, s jejichž pomocí chtěl dle svých vlastních slov přebujelou nominalistickou opozici vůči realismu na pražské univerzitě doslova „zničit“.<sup>4</sup>

Husovy glosy k Wyclifovým spisům ukazují, že jednou z důležitých otázek výzkumu Husova pojetí univerzálií je určení vztahu pražského mistra k Wyclifovu realismu a s ním spojeným teoriím. Pokud jde o dosavadní výzkum Husova pojetí univerzálií ve vlastním smyslu, čímž zde máme na mysli téma

(Pokrač. pozn. č. 2) a poznámky na s. 218-237. Srv. k tomu Zega, W., *Filozofia Boga w Quaestiones Sententiarum Mikolaja Bicepsa*. Warszawa, IFIS PAN 2002, kde je na s. 88-89, v pozn. č. 251 uvedena další literatura a na s. 88-101 interpretace počátků recepcce Wyclifa v Čechách. Novější interpretaci nabízí Pavlíček, O., *Wyclif's Early Reception in Bohemia and his Influence on the Thought of Jerome of Prague*. In: Van Dussen, M. – Hornbeck, P. (eds.), *Europe after Wyclif* (v tisku). Ke glosám Daňhelka, J., *Das Zeugnis des Stockholmer Autographs von Hus. Die Welt der Slawen*, 27, 1982, s. 225-233; srv. Šmahel, F., *Jan Hus: Život a dílo*. Praha, Argo 2013, s. 39-41 a 269. Jedná se o dnešní rukopis Stockholm, Kungliga Biblioteket, Codex Holmiensis A 164. Zajímavé svědectví o počátcích recepcce Wyclifova realismu na pražské univerzitě poskytuje také polemika proti jeho pojetí univerzálií nazvaná *Replicatio de universalibus*, kterou Hus opsal ze stejného rukopisu jako část Wyclifových traktátů, tedy z rukopisu, jenž je dnes uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou III G 10. Husův opis této polemiky obsahuje explicit jednoznačně favorizující wyclifský realismus, totožný explicit však nacházíme i v předloze na fol. 116v. Pokud Hus nebyl také autorem předlohy svého opisu, není pro jeho pozici explicit relevantní. Edici textu, jež je dle Sedlákovy domněnky polemikou proti pozici Husova učitele Stanislava ze Znojma (viz Sedák, J., *Filosofické spory pražské v době Husově. Studie a texty k náboženským dějinám českých*, 2, 1915, č. 2, s. 199-200), vydal na základě obou rukopisů M. H. Dziewicki. Viz *Johannis Wyclif Miscellanea Philosophica*. I. Ed. M. H. Dziewicki. London, Trübner & Co. 1902, s. 129-161. K předloze Husova opisu viz úvodní studii in: John Wyclif, *Tractatus de universalibus*. Ed. I. J. Mueller. Oxford, Oxford University Press 1985, s. xlii.

3 K jejich životu a dílu viz odkazy v soupisu Spunar, P., *Repertorium auctorum Bohemorum pro vectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*. I. Wrocław, Ossolineum 1985, s. 286-304 a 326-340. Ze Stanislavovy tvorby je třeba uvést alespoň traktát *De universalibus* (ed. M. H. Dziewicki. In: *Johannis Wyclif Miscellanea Philosophica*. II. London, Trübner & Co. 1905, s. 1-151), omylem vydaný jako dílo Jana Wyclifa. Pálčův komentář byl vydaný jako: Štěpán z Pálče, *Commentarius in I-X capitula tractatus De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*. Ed. I. Müller. Praha, Filosofía 2009.

4 Viz Zega, W., *Filozofia Boga w Quaestiones Sententiarum Mikolaja Bicepsa*, c.d., s. 99-100 a 160, I. 38-45; srv. tamtéž, s. 142-143. Ačkoli byla Bicepsova pozice pravděpodobně motivovaná jinak než emancipačními snahami českého univerzitního národa, lze říci, že Hus na Bipse do určité míry navazoval. Považoval ho za jednoho z nejlepších českých teologů (nazval jej „argumentator accutissimus“) a patrně také čerpal z jeho komentáře k *Sentenciám*, což přesvědčivě ukázal Jiří Kejř. Viz Jan Hus, *Confirmate corda vestra*. Ed. A. Schmidtová. In: *Univerzitní promluvy*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 125-126; a Kejř, J., *Kdo je Parisiensis ve spisech Husových. Studie o rukopisech*, 18, 1979, s. 12-26. Srv. k tomu recenzi na Zegovu knihu publikovanou Efreemem Jindráčkem: *Filosofický časopis*, 58, 2010, č. 2, s. 460.

způsobu existence rodů a druhů a jejich vztahu k jednotlivinám vně naší myslí, je třeba na prvním místě zmínit důležitou studii Františka Šmahela o Janu Husovi a viklefském pojetí univerzálií. Šmahel v ní přesvědčivě doložil, že Husovo pojetí těchto univerzálií je založeno právě na Wyclifově teorii. Vymezil také některá témata spojená s Husovým realismem univerzálií, zejména problematiku první látky. Vzhledem k zaměření své studie se však nepustil do jejich detailního průzkumu.<sup>5</sup> U Šmahela také nalezneme komentovaný soupis starší literatury, z níž zde stojí za to připomenout alespoň kapitolu v knize učeného belgického benediktina Paula De Vooghta, který usoudil, že Hus byl realistou stříhu Tomáše Akvinského. Právě vůči této tezi mířila shora uvedená Šmahelova studie a právem ji odmítla.<sup>6</sup> Částečnou platnost si naopak dosud podržela průkopnická práce slovenského myslitele Jána Kvačaly, který se na svou dobu velmi erudovaně věnoval Husovu filosofickému myšlení a povšiml si důležitých souvislostí mezi univerzáliemi a Husovými názory z oblasti filosofické teologie v komentáři k *Sentencím* Petra Lombardského.<sup>7</sup>

František Šmahel svou výše zmíněnou práci později aktualizoval a znovu vydal v rámci důležitého úvodu k pražskému sporu o univerzálie v knize o Jeronýmu Pražském.<sup>8</sup> Jeho závěry je možné doplnit o málo známou francouzsky psanou studii Zénona Kaluzy, ve které polsko-francouzský historik středověkého myšlení prokázal, že Hus byl zastáncem Wyclifovy teorie stvoření univerzálií. Tím ukázal cestu, jíž se může ubírat další výzkum Husova smýšlení.<sup>9</sup> K tomu se řadí i naše přítomná studie, ve které po stručném pohledu do pramenné základny ukážeme místo a roli univerzálií na různých úrovních Husovy metafyziky, a to napříč jeho filosofickými a některými teologickými spisy. Univerzálie budeme chápat v širším slova smyslu, neboť našimi tématy budou také Bůh jako univerzálie, ideje v Boží mysli jako univerzálie, stvoření první látky jako univerzálie a vztah první látky k univerzáliím a jednotlivinám.<sup>10</sup>

5 Viz Šmahel, F., Jan Hus a viklefské pojetí universálií. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 21, 1981, č. 2, s. 49-68.

6 De Vooght, P., *L'Hérésie de Jean Huss*. Vol. II. 2. rozšířené vydání. Louvain, Publications universitaires de Louvain 1975, s. 877-894.

7 Kvačala, J., Wikef a Hus ako filosofi. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická*. Praha, Král. čes. spol. nauk 1925, s. 1-91.

8 Šmahel, F., *Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu*, c.d., s. 191-200.

9 Kaluza, Z., La création des universaux selon Jean Hus. A propos de la question *Utrum omne testimonium fidei*. In: Kroupa, J. K. (ed.), *Septuaginta Paulo Spunar oblata (70+2)*. Praha, KLP 2000, s. 367-375. Tato studie je nyní dostupná v českém překladu a vychází v tomto čísle *Filosofického časopisu*: Kaluza, Z., *Stvoření univerzálií podle Jana Husa* (Ke kvestii „Utrum omne testimonium fidei“). *Filosofický časopis*, 63, 2015, č. 6, s. 893-905.

10 Literaturu k tomuto širšímu pojetí univerzálií uvádíme v rámci jednotlivých tematických pasáží níže.

## Husova literární pozůstalost a univerzálie

Jan Hus se s problematikou univerzálií setkal nejpозději jako mladý student na artistické fakultě. Zde se jí coby posluchač povinných přednášek z oblasti *ars vetus*, do kterého v Praze i jinde patřil také Porfyriův *Úvod k Aristotelovým Kategoriím (Isagoge)* v Boëthiově překladu do latiny, těžko mohl vyhnout.<sup>11</sup> Připomeňme, že Porfyrios k tématu povahy univerzálií explicitně říká, že se jedná o „problém velmi hluboký a vyžadující větší zkoumání“. Z textu Aristotelových *Kategorií* totiž podle Porfyria není jasné, zda se tento spis, a tedy i pojmy „rod“ a „druh“ primárně dotýkají reálně existujících věcí, anebo jejich znaků. Není tedy vůbec zřejmé, jak píše Porfyrios,<sup>12</sup>

- (1) zda univerzálie existují, nebo spočívají v pouhých představách,
- (2) pokud existují, tak zda jsou tělesné, či netělesné a
- (3) zda jsou oddělené od věcí smysly vnímatelných, či existují v těchto věcech a na nich.

Jakým způsobem se Jan Hus s těmito i jinými filosofickými otázkami vyrovnal, bychom se nejspíše podrobně dozvěděli z jeho komentářů k Aristotelovým logickým a filosofickým spisům. Hus je připravil jako podklady svých přednášek na fakultě svobodných umění pražské univerzity, kde mohl vyučovat již jako bakalář, jímž se stal v roce 1393.<sup>13</sup> V roce 1396 pak získal titul mistra a po následné dvouleté přednáškové činnosti zde učil jako profesor, tedy mistr pověřený výukou (*magister regens*). Vzhledem k tomu, že poslední promoci absolvoval v roce 1412, mohl na fakultě svobodných umění pedagogicky působit přibližně 15 až 18 let.<sup>14</sup> Husovy výklady Aristotela jsou však – přes četné snahy o jejich nalezení – v současné době ztracené, víme o nich pouze ze starých katalogů. Nezbyvá nám proto nic jiného než zde představit

11 K studijnímu plánu pražské artistické fakulty a obecněji k tamní organizaci studia viz Kavka, F., *Organisace studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 8, 1967, č. 1, s. 7-39, zejména s. 9-18; a též Šmahel, F., *The Faculty of Liberal Arts*. In: týž, *Die Prager Universität im Mittelalter/Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze/Selected Studies*. Leiden–Boston, Brill 2007, s. 238-244.

12 Viz překlad Porfyriova Úvodu, který připravil Milan Mráz. *Filosofický časopis*, 18, 1970, č. 6, s. 976.

13 *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* 1/I, *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis*. Praeae, Joan. Nep. Gerzabek 1830, s. 286. Dále citováno jako MUPR 1/I.

14 MUPR 1/I, s. 309. Více k Husově pedagogické činnosti viz Bartoš, F. M., *Hus jako student a profesor Karlovy university. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica*, 2, 1958, s. 9-26.

Husovy ztracené filosofické komentáře a sumarizovat soupis stop, které by mohly vést k objevům jeho díla mezi anonymně dochovanými texty.<sup>15</sup>

Na prvním místě můžeme uvést komentář k *Metafyzice* ve formě glos, který se ztratil někdy poté, co jej okolo poloviny 17. století evidoval Bohuslav Balbín ve svém katalogu. Dle Balbína některý z Husových žáků dodal na konec knihy následující: „Signaturas in marginibus hujusce libri fecit M. Ioannes Hus<,> praedicator Veritatis Jesu Christi<,> Domini nostri Salvatoris mundi, qui pro nobis voluit mori.“<sup>16</sup>

Druhým dílem, které by pro naše zkoumání mohlo mít velký význam, je komentář *Super veteri arte*. Ten mohl zahrnovat, jak naznačil F. Šmahel, výklady a kvestie vztahující se k Porfyriovu spisu *Isagogé*, Aristotelovým *Kategoriím*, Knize o šesti principech Pseudo-Gilberta Poretánského, Boëthiové knize *O dělení* a Aristotelovu spisu *O vyjadřování*.<sup>17</sup> Kromě názvu „Hus super veteri arte“ a signatury M 57 z katalogu Rečkovy koleje o něm však víme jen tolik, že na určitém místě v tomto rukopise byla napsána slova „solum sunt in intellectu“, která tvoří tzv. kustodu.<sup>18</sup>

Souvislý údaj o Husových glosách ke spisům *O duši* a *O vzniku a zániku* v katalogu knihovny koleje národa českého pod signaturou A 39 nám dává tušit, že oba spisy byly svázané v jednom svazku.<sup>19</sup> Podobnou indicii máme o Husově komentáři, který byl sepsán formou kvestií k *Fyzice* a byl uložen v Rečkově koleji pod signaturou G 12. Nejspíše se zde nacházel v jednom svazku spolu s kvestiemi Stanislava ze Znojma ke spisu *O duši* a také s textem nazvaným *Puncta* Matěje z Knína, který je v záznamu uvedený pod přezdívkou „pater“ (otec). Také v tomto případě známe kustodu, která zní „talium, que non cadunt“, avšak i v případě, že tato díla nejsou definitivně ztracená, mohla být od sebe převázáním odloučena. Kustoda naopak není známa v pří-

15 K Husovým komentářům k Aristotelovým spisům, včetně hodnocení jejich předpokládaného skromného významu, viz Šmahel, F., *Jan Hus: Život a dílo*, c.d., s. 43; srv. k tomu týž, Jan Hus a vikléfské pojetí universálií, c.d., s. 52-53. Datací starých kolejních katalogů a další informace k jejich osudu a významu viz in: *Catalogi librorum vetustissimi universitatis pragensis*. Edd. Z. Silagiová – F. Šmahel. In: *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 271. Turnhout, Brepols 2015, s. vii-lxxv.

16 „Poznámky po stranách této knihy učinil M. Jan Hus, kazatel Pravdy Ježíše Krista, Pána našeho, Spasitele světa, který pro nás chtěl zemřít.“ Viz Bohuslav Balbini *Bohemia docta*. Sv. III. Ed. K. R. Ungar. Praga, characteribus haeredum Rosenmüller per Mathiam Glatz factorem 1780, s. 124. Záznam dohledal F. M. Bartoš, F. M., Ze spisovatelských počátků Husových. *Věstník České akademie věd a umění*, 52, 1943, s. 29.

17 Šmahel, F., *Jan Hus: Život a dílo*, c.d., s. 239, pozn. č. 56.

18 Tato tzv. kustoda umožňovala knihovníkovi, který věděl, kde přesně slova v rukopise hledat, mj. ověřit, že tento rukopis nebyl zcizen a zaměněn za méně cennou kopii. Záznam v katalogu viz in: *Catalogi librorum vetustissimi universitatis pragensis*, c.d., s. 46. Na kustodu upozornil Šmahel, F., *Jan Hus: Život a dílo*, c.d., s. 43. Za informaci o její funkci vděčím Dr. Zuzaně Silagiové, dle které není vyloučeno, že se alespoň některé kustody nacházely na sedmém foliu.

19 *Catalogi librorum vetustissimi universitatis pragensis*, c.d., s. 136.

padě druhého exempláře Husova komentáře k *Fyzice*, který byl zapsán pod signaturou G 16.<sup>20</sup>

Konečně F. M. Bartoš ztotožnil jeden z těchto exemplářů s výkladem kompendia *Summa naturalium* Alberta z Orlamünde (respektive Alberta Velikého), takže se zdálo, že se v rukopise Národní knihovny ČR se signaturou X F 28 dochoval alespoň jeden Husův rozsáhlejší komentář k Aristotelovi. Dle Šmahela však už z formálních důvodů nepřipadá v úvahu, že by mohlo jít o Husův komentář k *Fyzice*. To ovšem samo o sobě nevylučuje, že je tento výklad skutečným Husovým dílem, neboť se v něm dosavadnímu bádání podařilo dohledat nezanedbatelné textové shody se ztotožněnými Husovými texty.<sup>21</sup>

Nedostupnost Husových komentářů nicméně neznamená, že neexistuje pramenná základna umožňující zkoumání jeho filosofických postojů. Téma univerzálií se totiž objevuje i v samostatně dochovaných Husových kvestiích, zejména v *Quaestio de testimonio fidei christianae* (UOTF), *Quaestio de effectu indesinibili* (UPEP), *Quaestio de materia prima* (UMPN), rovněž v kvestiích a dalších částech Husova komentáře, respektive lektury k *Sentencím* Petra Lombardského a také v úvodní kvestii, tzv. *quaestio principalis*, připravené Husem pro kvodlibetní disputaci v roce 1411. Její celý název zní *Utrum a primo ente intellectivo et inmutabili, omnipotenti, omniscienti, dependeat optima dispositio universi* (UAPE), pro přehlednost ji však budeme nazývat *Quaestio de optima dispositione universi*. Právě tyto spisy představují pramennou základnu našeho zkoumání.<sup>22</sup>

20 Tamtéž, s. 39. K Matěji z Knína zvanému pater viz Nodl, M., Veřejné versus soukromé. Odpřísáhnutí hereze v pražském univerzitním prostředí. In: Nodl, M. – Šmahel, F. (ed.), *Rituality, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha, Filosofia 2009, s. 385-414; a též Nodl, M., *Dekret kutnohorský*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2010, s. 170-176.

21 K těmto shodám viz Bartoš, F. M., Ze spisovatelských počátků Husových, c.d., s. 29-34. K polemice s F. M. Bartošem viz Šmahel, F., Jan Hus a viklefské pojetí universálií, c.d., s. 53. Ke komparaci s Husovými díly viz Cedlová, M., K Husovu autorství výkladu Summy Naturalium Alberta Velikého. In: Říčan, R. – Flegl, M. (ed.), *Husův sborník*. Praha, Ústřední církevní nakladatelství 1966, s. 35-41. Cedlová se kloní k Bartošovu názoru, podle kterého se jedná o Husovo dílo. S přesnějším soudem však bude třeba vyčkat na edici tohoto spisu. V každém případě jde o zajímavý a zapadlý komentář, jehož detailní prozkoumání by mohlo přinést nová zajímavá zjištění týkající se doktrinální i kompetenční topografie pražské středověké fakulty svobodných umění. F. Šmahel z tohoto spisu vychází při popisu Husova pojetí idejí v Boží mysl – viz Šmahel, F., *Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu*, c.d., s. 197. V naší stati se přidržíme faktu, že Husovo autorství dosud nebylo spolehlivě prokázáno, a to i vzhledem k tomu, že Hus, jak uvidíme, některá tvrzení týkající se idejí, jež jsou uvedena v tomto výkladu, ve svém komentáři k *Sentencím* explicitně odmítá.

22 Husovy samostatné kvestie byly vydány in: *Magistri Iohannis Hus Questiones*. Ed. J. Kejř. In: *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 205. Turnhout, Brepols 2004; dále citováno buď jako *Quaestiones*, nebo pomocí názvu dané kvestie. Husova *quaestio principalis* byla spolu s rozsáhlou přípravou kvodlibetní disputace z roku 1411 podruhé vydána péčí Dr. G. Silaghiho jako *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*. Ed. B. Ryba. 2. vydání. In: *Corpus Christianorum Continuatio*

Avšak ještě dříve než přikročíme ke zkoumání univerzálií v Husově díle, je třeba předeslat následující poznámku. Podobně jako u řady dalších středověkých myslitelů ovlivněných křesťanským platonismem je v pozadí Husova myšlení přesvědčení o základním trojím bytí každé věci. První způsob bytí je ideální či příkladné bytí (*esse ydeale siue exemplare*) v Bohu, druhá úroveň je bytí věci v možnosti v sekundárních příčinách a konečně třetí úroveň je bytí věci ve vlastní existenci neboli formě. Hus toto třetí bytí dále specifikuje jako existenci věci, která je určena druhem, tj. druhovou diferencí, která představuje formu dané věci.<sup>23</sup> Univerzálie jsou přitom do značné míry spojeny se všemi třemi úrovněmi bytí, takže chceme-li pochopit pojetí obecnin u Husa, je třeba porozumět nejen jejich stavu *in rebus*, na třetí úrovni bytí, ale také některým tématům na dalších úrovních, které propojuje teorie stvoření. Teologické téma stvoření v pozadí Husových textů o univerzáliích ukazuje, že jeho motivace při psaní o problematice univerzálií nebyla pouze filosofická, ale v některých případech zejména teologická.<sup>24</sup> Většina výše uvedených Husových textů má ostatně významný teologický přesah, což nám umožňuje poznat roli univerzálií a jejich zapojení do různých mechanismů ve filosoficko-teologickém myšlení našeho mistra. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že naše rekonstrukce Husovy pozice je často odkázána na teologické texty s filosofickým přesahem. V nich Hus nemohl či nechtěl detailně probírat témata, jimiž se snad zabýval již dříve, totiž v nám nedostupných spisech. To představuje interpretační úskalí, kterému se však za současného stavu poznání lze jen stěží vyhnout.

---

*Mediaevalis* 211. Turnhout, Brepols 2006; dále citováno jako *Quodlibet*, s. 8-27. Doplnění obsahu kvestie formou polemiky s jejími závěry viz tamtéž, s. 27-48. Samotná kvodlibetářova příručka, s výjimkou této kvestie, svědčí spíše o Husově erudici než o jeho naukových postojích a pro naše potřeby má jen omezený význam. Pro první přehled o pražských kvodlibetních disputacích viz Kejř, J., *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*. Praha, Univerzita Karlova 1971. Lektura *Sentencí* vyšla jako: Jan Hus, *Super IV Sententiarum*. Ed. V. Flajšhans. In: *Spisy M. Jana Husi* 4-6. Praha, Nákladem Jaroslava Bursíka 1904. Čtyřpísmenné zkratky v závorkách představují starší úzus označování bohemikálních kvestií.

23 Viz např. Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*. In: týž, *Quaestiones*, s. 25-26, l. 23-35: „[...] omnis effectus habet principaliter triplex esse, puta esse in Deo, esse in causis secundis, et tercio esse in propria existencia siue forma. [...] Et primum esse vocatur [...] esse ydeale siue exemplare, ad cuius similitudinem in propria existencia res consistit. Secundum vero esse vocatur naturale, quia res in suis causis secundis et sic principiis naturaliter conservatur. Tercium vero esse dicitur existencium in propria forma atque specie.“ Hus demonstruje toto téma na příkladu člověk (*homo*) a dále uvádí, že kromě tohoto základního trojího bytí má člověk také bytí v akcidentech látkových (*materialibus*) a duševních (*spiritualibus*). K tomu viz tamtéž, s. 26, l. 35-52.

24 Jak ukázal Z. Kaluza, je tomu tak v případě *Quaestio de testimonio fidei christianae*. Viz Kaluza, Z., *Stvoření univerzálií podle Jana Husa* (Ke kvestii „Utrum omne testimonium fidei“), c.d. Také v případě Husova komentáře k *Sentencím* nelze o primární teologické povaze díla pochybovat.



## Ideje jako univerzálie a archetypální svět v Boží mysli

Prvním tématem, se kterým jsou v dílech pražských realistů univerzálie spojeny, je otázka idejí v Boží mysli. Jedná se o univerzálie *ante rem* či *in causando*, jak ideje označuje například text jedné z kvestií Štěpána z Pálče.<sup>25</sup> Díky pracím Viléma Herolda víme, že téma idejí v Boží mysli bylo pro reformní skupinu, která na pražské univerzitě recipovala Wyclifovu filosofii, velmi atraktivní. Dle Heroldovy hypotézy archetypální svět (*mundus archetypus*), který je tvořen množstvím idejí v Boží mysli coby nejvyšší úrovní bytí každé věci, představoval pro reformně orientované mistry ideální bytí, ke kterému se vztahovali i pokud šlo o myšlenky požadující reformu soudobé pozemské církve přítomné ve smysly vnímatelném světě (*mundus sensibilis*). O to překvapivější je, že pojetí Božích idejí a archetypálního světa u samotného Husa byla dosud věnována jen omezená pozornost. Jedním z důvodů je nepochybně fakt, že se nedochovalo žádné Husovo dílo věnované přímo tomuto tématu, ve kterém by vysvětlil obsah a roli předobrazu světa vnímatelného smysly. Relevantní pasáže rozptýlené v jeho textech navíc nejsou zcela jednoznačné a mohou se zdát protichůdné.<sup>26</sup>

V Husově díle totiž nalézáme i pasáže o množství idejí v Boží mysli, které se zdají svědčit spíše o upozadování archetypálního světa. V několika případech se také jedná o myšlenky odlišné od toho, co o idejích v textech českých Wyclifem ovlivněných realistů víme díky Heroldovým rozborům. V této souvislosti je v první řadě třeba zmínit Husovu polemiku s pozicí Štěpána z Pálče, ve které Hus v rámci diskuze předcházející výkladu třetí knihy *Sentencií* explicitně odmítl Pálčovu tezi, podle které „archetypální svět je, neboť je množství všech možných ideálních výměrů v Boží mysli“.<sup>27</sup> Jak bude jasnější z našich dalších úvah, tato polemika byla patrně vedena pouze jako školská disputace, a nebyla tedy míněna jako vážný, doktrinální postoj.<sup>28</sup> Dále je třeba uvést Husovu přípravu na disputaci s Prokopem z Plzně, kterému v rámci kvodlibetu v roce 1411 zadal kvestii „Zda se naprosto nezbytně předem

25 K tomu viz výklad a schéma in: Šmahel, F., *Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu*, c.d., s. 194-195.

26 K tématu idejí v textech mistrů pražské univerzity i v souvislosti s Wyclifem viz Heroldovy práce uvedené výše, v pozn. č. 2. K Wyclifovu pojetí idejí naposledy Campi, L., *Was the Early Wyclif a Determinist? Concerning an Unnoticed Level within His Taxonomy of Being*. *Vivarium*, 52, 2014, No. 1-2, s. 102-146. V této studii je uvedena další literatura. K reformní roli archetypálního světa viz např. Herold, V., *Filosofie na pražské univerzitě předhusitské doby: Schola Aristotelis nebo Platonis divinissimi? Filosofický časopis*, 47, 1999, č. 1, s. 12.

27 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, Inceptio III, c.d., s. 21, l. 43 – s. 23, l. 33: „[...] Contra conclusionem primam reverendi magistri mei Stephani, que dicit ‚Mundus architipus est, quia multitudo omnium rationum ydealium possibilium‘. Contra sequitur: [...]“

28 K některým jejím argumentům stručně Lahey, S., *The Sentences Commentary of Jan Hus*. In: Šmahel, F. – Pavlíček, O. (eds.), *A Companion to Jan Hus*. Leiden–Boston, Brill 2015, s. 137-138.



vyžaduje množství idejí pro množství stvořených věcí“ („Utrum simpliciter necessario multitudo ydearum praerequitur ad multitudinem productorum“). Ani tento text nám však nemůže v našem zkoumání příliš pomoci, neboť role Husa coby kvodlibetáře, který disputaci předsedal, byla už předem jasně daná. V rámci této fáze disputace musela spočívat v odmítnutí Prokopova řešení dané kwestie, ať už by byly Husovy vlastní názory jakékoli. Hus – i vzhledem k Prokopově dřívější obhajobě Wyclifova traktátu *De ideis* – navíc předem věděl, že Prokop bude obhajovat kladné řešení kwestie, takže si na disputaci připravil pouze argumentaci odmítající nutnost existence množství idejí. Pravdou ovšem zůstává, že Hus Prokopa jednak v závěru disputace pochválil, jednak již při zadávání kwestie prohlásil, že ideje jsou nejkrásnější výměry stvořených věcí.<sup>29</sup> Stačí to však k formulaci závěru, že Hus zastával myšlenku existence archetypálního světa ve smyslu množství idejí v Boží mysli?

Naši stručnou rekonstrukci Husova pojetí idejí začneme u komentáře k *Sentencím* II, d. 19, kde Hus nejprve shrnuje myšlenky Petra Lombardského a tvrdí, že příčiny všech věcí jsou od věčnosti v Bohu. Tyto primordiální příčiny však nejsou ideje, ale Boží moc, moudrost a vůle.<sup>30</sup> Z následující kwestie vyplývá, že podle Husa jsou primordiální příčiny prostředkem, díky kterému teprve jsou v Boží mysli první principy stvořených věcí, přičemž těmito prvními principy zřejmě míní ideje.<sup>31</sup>

Rozšíření pochopení Husovy pozice nabízejí *Sentence* I, d. 7, kde pražský teolog vysvětluje vznik idejí v kontextu širších úvah o Boží schopnosti zapříčinit věci *ad intra* a *ad extra*, tedy uvnitř a vně Boha. Proti své pozici o zapříčínění idejí Duchem Svatým představuje tři možné námitky, které následně vyvrací, čímž vyjasňuje své vlastní stanovisko. První námitka vychází z předpokladu, že Duch Svatý nemá takovou příčinnou schopnost jako Otec a Syn. V pozadí je patrně myšlenka, že z tohoto důvodu Duch Svatý sám nemůže tvořit ideu. Hus na to odpovídá, že obdobně jako je každý člověk živočichem

29 Husova příprava vyšla jako: Jan Hus, *Quodlibet*, s. 205-209, pochvalu nalezneme na s. 280. Přípravě i Prokopovu řešení se věnoval Herold, V., *Pražská univerzita a Wyclif. Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*, c.d., s. 194-203, závěry k Husovi viz zejména na s. 203. K Prokopovi z Plzně viz Herold, V., *Rané filozofické spisy Prokopa z Plzně*. In: Beneš, J. – Glombíček, P. – Urbánek, V. (ed.), *Bene scripsisti. Filosofie od středověku k novověku*. Sborník k sedmdesátinám Stanislava Sousedíka. Praha, Filosofia 2002, s. 63-86. Edici zmíněné kwestie připravují z Heroldovy pozůstalosti do tisku. K roli kvodlibetáře v této fázi disputace viz Kejř, J., *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, c.d., s. 32-39.

30 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, d. 18, c. 1, c.d., s. 266, l. 7-10: „[...] quod cause omnium rerum sunt in Deo ab eterno, que cause dicuntur primordiales, ut potencia, sapientia et voluntas Dei, [...]“

31 Tamtéž, II, d. 18, c. 4-6, c.d., s. 269, l. 3-6: „Et ex isto ulterius patet differentia inter causas primordiales et seminales: nam cause primordiales dicuntur virtutes naturales, secundum quod in mente divina existunt eo, quod ipse sunt prima principia rerum producendarum.“

a něco nemůže zároveň být i nebýt, je tvoření ideje společné všem Božím Osobám. Tak jako jsou všechny Osoby činné *ad extra*, jsou činné i *ad intra*, tedy v případě tvorby ideje. Druhá námitka představuje tezi, podle které Duch Svatý, pokud tvoří ideu, „věčnou pravdu“, tvoří i Boha. Hus tuto nepřijatelnou myšlenku odráží rozlišením mezi formální a esenciální supozicí ideje, přičemž v prvním případě se idea odlišuje od Osoby ve smyslu „*distinctio rationalis*“. Pražský teolog tento názor přibližuje příkladem ze smyslu vnímatelného světa: To, že určitý řemeslník tvoří zlatý kalich, neznamená, že tvoří zlato. Obdobně tedy z faktu, že Duch Svatý tvoří Boží ideu, nevyplývá, že tvoří Boha. Konečně se namítá, že tvořit ideu není totéž jako tvořit Osobu, neboť idea není formálně zapříčiněná tak jako Osoba. Hus na to říká, že k vytvoření ideje se v Duchu Svatém vyžaduje stejná schopnost a dokonalost, jaká se vyžaduje k vytvoření Osoby. Takové vytvoření či zapříčinění není vůči Bohu akcidentální či nahodilé, což vede k závěru, že tvořit ideu je v tomto ohledu totéž jako tvořit Boží Osobu. Ideje tedy podle Husa nejsou Bohem vytvořeny nahodile či akcidentálně, ale mají stejně nutnou povahu jako Boží Osoby.<sup>32</sup>

Husem předložená teorie stvoření idejí vyznívá v kontextu dalších textů o idejích, jež vznikly z per českých mistrů, originálně, neboť, pokud je nám známo, nebyla ještě v českém kontextu zmíněna. Pátrání po Husově zdroji ovšem odhalilo, že pražský mistr řešení celé uvedené distinkce *Sentenci* založil na první kapitole dosud nevydaného a po obsahové stránce prakticky neznámého Wyclifova traktátu *De potentia productiva Dei ad extra*.<sup>33</sup> Tím se potvrzuje význam Wyclifova vlivu. Podrobně to můžeme vidět na následujícím srovnání:

32 Tamtéž, I, d. 7, c. 4, c.d., s. 75, l. 16-36. Jaké povahy je „*distinctio rationis*“ není z dané pasáže jasné. Hus sám na jiném místě uvádí, že je tato distinkce totožná s formální distinkcí; viz tamtéž, I, d. 33, c. 3, c.d., s. 150, l. 14: „*differunt racione sive formaliter*“. Formální distinkci Hus explicitně uvádí na této úrovni bytí přinejmenším mezi Bohem a jeho atributy, resp. vlastnostmi Božích Osob a Boží Esencí; viz tamtéž, I, d. 2, c. 5, c.d., s. 50, l. 31-39: „*Attributa in Deo formaliter distinguuntur. Patet, quia per rationes formales, cum alia est ratio formalis sapientie Dei, alia voluntatis [...]*“; a tamtéž, I, d. 33, c. 3, c.d., s. 150 l. 6-8: „*Et quia neutra istarum opinionum vera est, ideo oportet dari medium, sc. ut proprietates sint essentia et persone realiter, sed differant ab essentia et personis formaliter*.“ Srv. také tamtéž, I, d. 2, c. 3, c.d., s. 47, l. 10-21. K formální distinkci v pražském prostředí v tomto období viz níže, pozn. č. 95.

33 John Wyclif, *De potentia productiva Dei ad extra*, c. 1, MS Cambridge, Trinity College, B.16.2, fol. 140vb. Za pomoc s identifikací Husova zdroje děkuji Dr. Luigimu Campimu. Má interpretace Husovy nauky vychází z oprav edice Husova spisu na základě Wyclifova díla, tak jak je uchováno v cambridgeském rukopise.

| John Wyclif, <i>De potentia productiva Dei ad extra</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | Jan Hus, <i>Super IV Sententiarum</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Et si dicatur, quod Spiritus Sanctus non habet tantam causanciam, sic&lt;ut&gt; Pater et Filius, etsi habet omnem efficienciam alterius, dicitur, quod sic, quia tante est eternaliter creare ydeam quamcumque vel talem veritatem: si homo est, animal est, vel nihil simul esse et non esse, sicut est producere personam divinam, et hoc est commune cuilibet persone divine. Ideo omnes sicut sunt eque effective ad extra, sic sunt eque causative ad intra et sic pares utrobique in potencia.</p>                                                                                                                                                           | <p>Et si dicatur, quod Spiritus Sanctus non habet tantam causanciam, sicut Pater et Filius, etsi habet sufficienciam alterius, dicitur, quod tante est eternaliter causare ydeam quamcumque vel talem veritatem: 'si homo est, animal est, vel nichil simul est et non est, sicut est producere personam divinam; et hoc est commune cuilibet persone divine. Ideo omnes persone sicut sunt effective ad extra, sic sunt eque causative ad intra et sic pares utrobique, sc. ad intra et ad extra in potencia.</p>                                                                                                                                                                            |
| <p>Et si obicitur, quod Spiritus Sanctus causat Deum, quia causat ydeam vel veritatem talem eternam, et illa est Deus, ergo et cetera, patet, quod non sequitur, quia in maiori supponit ydea formaliter ut habet distincionem rationis a Persona, et in minori supponit essentialiter, et sic variatur posicio.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | <p>Et si 2<sup>o</sup> obicitur, quod Spiritus Sanctus causat Deum, quia ydeam vel veritatem eternam, et illa est Deus: dicitur, quod non sequitur, quia in maiori ydea supponit formaliter, ut habet distincionem rationis a persona, et in minori supponit essentialiter et sic variatur suppositio, sicut non sequitur 'ille artifex causat calicem, et ille calix est aurum, igitur ille artifex causat aurum'.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p>Et si dicatur, quod non tantum est producere ydeam sicut Personam, cum ydea non sit formaliter tantum ut persona et tanta: dicitur, quod non sequitur quia ad produccionem ydee requiritur tanta potencia et tanta perfectio in Spiritu Sancto, sicut requiritur ad produccionem Personae. Ideo, cum illa causacio vel productio non sit accidentalis vel contingens Deo, sane concedi debet, quod est tanta potencia, causancia vel producencia, sicut [sicut sicut <i>ms.</i>] est in aliqua Persona. Non sic autem de contingenti causancia ad extra, qua creatura producitur, nam tales diversificantur formaliter, sed non essentialiter a suis terminis.</p> | <p>Et si 3<sup>o</sup> obicitur, quod non tantum est producere ydeam sicut producere personam, cum ydea non sit formaliter causatum, ut persona: dicitur, quod ad produccionem ydee requiritur tanta potencia et tanta perfectio in Spiritu Sancto, sicut requiritur ad produccionem persone; ideo cum illa causacio vel productio non sit sibi accidentalis vel contingens Deo, sane concedi debet, quod est tanta potencia, causancia, vel producencia, sicut est in aliqua persona. Non sic autem de contingenti causancia ad extra, qua creatura producitur; nam tales diversificantur formaliter, sed non essentialiter a suis terminis. Et tantum sit dictum de potencia generandi.</p> |

V souladu s Husovým řešením první uvedené námitky je i další místo jeho komentáře k *Sentenciám*, podle kterého Bůh ve smyslu Božích Osob věčně (*aeternaliter*) zapříčiňuje archetypální svět. Ten je i přes zapříčinění věčný a není možné jej učinit znovu, stejně jako není možné znovu učinit věčné ideje. Pražský teolog v této pasáži, která je jedním z mála přímých svědectví o jeho přesvědčení o mnohosti idejí v Boží mysli, dále dovozuje, že je jedna věčná pravda příčinou jiné pravdy. Míří tím na fakt, že věčná pravda, tedy Boží idea, že nikdo není osel, je příčina toho, že Hus není osel, přestože Bůh kvůli Husovi znovu neučinil věcnou pravdu, tj. ideu, že nikdo není osel. Také z této pasáže tedy vyplývá, že v Husově optice je archetypální svět věčný, ale přitom Bohem zapříčiněný a učiněný (*factus*). Obsahuje množství idejí, které se určitým způsobem vztahují nejen k učiněným a i ještě neučiněným věcem ve smyslu bytí v existenci, ale i k věcem neučinitelným, neboť dle Husa archetypální svět zjevně obsahuje i ideu „nikdo (žádný člověk) není osel“.<sup>34</sup>

Zatímco o vztahu idejí ke stvořenému světu bude ještě řeč v souvislosti se stvořením, o vztahu obecnosti a individuality idejí Hus sám o mnoho více neříká. Za srovnání v tomto kontextu stojí pozice jeho učitele Stanislava ze Znojma a také jeho kolegy Jeronýma Pražského, ačkoli z nich nelze usuzovat na zcela totožné řešení u Husa. Podle Stanislava jsou v Boží mysli nejvlastnějším způsobem (*maxime proprie*) ideje jednotlivin, rodů a druhů. Dle Jeronýma Pražského, který ovšem nejspíše vyšel ze Stanislavova traktátu *De vero et falso*, mají odpovídající ideje v Boží mysli dokonce i akcidentální určení konkrétních primárních substancí a jejich negace – například „že Petr běží“ i „že Petr neběží“ (*Petrum currere; Petrum non currere*).<sup>35</sup>

Optikou mnohosti idejí můžeme vidět i další pasáže, ve kterých Hus mluví o idejích a archetypálním světě, třebaže se o jeho vnitřní strukturu nevyjadřuje zcela jednoznačně. Hus archetypální svět definuje jako věčný příklad světa,<sup>36</sup> který je uchopitelný, na rozdíl od smysly vnímatelného světa, výlučně

34 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 9, c. 4, c.d., s. 83, l. 23-31: „[...] et iuxta sanctorum doctorum sententiam eternaliter Deus causat mundum architipum et tamen mundus corporeus secundum Aristotelem non incepit esse vel existere. Et secundum veritatem mundus architipus est eternus, nunquam de novo factus, sicut et quotlibet ydee, que a qualibet personarum divinarum sunt causate, ymmo una veritas eternaliter est causa alterius, utputa, quod nemo est asinus, est causa, quod ego non sum asinus, et tamen non active de novo facit prior veritas secundam; [...]“

35 Viz Stanislav ze Znojma, *De universalibus*, c. 1, c.d., s. 2, l. 20 – 4, l. 18; a Jeroným Pražský, *Quaestio de mundo archetypo*. In: *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*. Edd. F. Šmahel – G. Silagi. In: *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 222. Turnhout, Brepols 2010, s. 183, l. 653-671.

36 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, Inceptio, c.d., s. 189, l. 18 – 190, l. 1: „Tripharie enim mundus dividitur, ut primus sit mundus architipus, qui est exemplar eternum mundi istius corporei.“ Pokud bychom Husovi přiznali autorství výkladu k *Summa naturalium* Alberta Velikého, našli bychom v něm přímý důkaz, že Hus chápal archetypální svět jako množství idejí v Boží mysli.

rozumem.<sup>37</sup> V Bohu, ve kterém je archetypální svět situován, má každý člověk své inteligibilní bytí.<sup>38</sup> Bůh totiž uděluje každé existující věci bytí, a protože nemůže udělit něco, co nemá, má každá stvořená věc nejprve své věčné bytí v Bohu, tedy v archetypálním světě.<sup>39</sup> Vše učiněné je tak určitým způsobem věčné, tj. ve smyslu bytí v Boží mysli.<sup>40</sup>

Hus na podporu svého stanoviska povolal i autority, překvapivě jich však užil jen značně omezený počet. Jedná se o údajný citát z Augustina, ve kterém církevní otec mluví o Božích idejích všeho živoucího,<sup>41</sup> a dále o pasáž z prologu Janova evangelia, kterou Hus užil s Augustinovým dělením veršů, takže je jejím obsahem zdůraznění života všech učiněných věcí v Bohu.<sup>42</sup> Toto místo lze vyložit Husovým vyjádřením o absolutně nutném vědění Boha o čemkoli stvořeném, jež má Bůh díky ideji dané stvořené věci, jež za své bytí vděčí právě Boží ideji.<sup>43</sup> V souladu s tím je pasáž komentáře k *Sentencím*,

---

V rukopise Praha, Národní knihovna, X F 28, fol. 180v, se zde totiž objevuje *notabile*, podle které „[...] mundus architypus est multitudo omnium rationum idealium in mente divina, secundum <quam/quas> Deus omnium factibilium est ad extra producens.“ Jak jsme však viděli výše, Hus proti této tezi argumentuje ve svém komentáři k *Sentencím*. Užívám přepis uvedený in: Cedlová, M., K Husovu autorství výkladu Summy naturalium Alberta Velikého, c.d., s. 39.

37 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, Inceptio, c.d., s. 196, l. 13-15: „Secundo noto, quod mundus sensibilis dicitur ad differentiam mundi architipi, qui solum est intelligibilis, existens exemplar eternum mundi sensibilis, ut dictum est [...].“ A tamtéž, III, Inceptio, c.d., s. 385, l. 15-16: „[...] mundus architipus solum est intelligibilis.“

38 Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*, c.d., s. 26, l. 35-36: „Quilibet homo primo habet esse intelligibile in Deo, [...]“

39 Tamtéž, s. 27, l. 78-86: „Omne, quod factum est, habuit prius esse in Deo, [...] nam Deus dedit cuilibet facto esse [...], ergo vel dedit esse, quod habuit, vel quod non habuit, si habetur primum propositum. Si vero dedit, quod non habuit, in dando stultus fuit, quod nichil dat sapienter quis, quod non habet.“

40 Tamtéž, s. 27, l. 87-88: „Correlarium: Omne factum quodammodo est eternum. Patet, quia secundum esse in Deo.“

41 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 24, c. 4, c.d., s. 130, l. 36-39: „Et isto modo numerus transcendens potest Deo aut divinis attribui; propter quod dicit Augustinus: ‚Quid est numerosius Deo, in quo sunt ydee omnium viventium in summa equalitate?‘“

42 Tamtéž, I, d. 8, c. 5, c.d., s. 77, l. 24-26: „Unde sicut impossibile est creaturam esse de non ente simpliciter, cum » omne[,] quod factum est<,> in ipso[,] vita erat « Joh. 1<sup>o</sup> [...]“ Na chybu v interpunkci edice upozornil již Kvačala, J., Wiklef a Hus ako filosoфи, c.d., s. 62-63, poznámka č. 24. K problematice interpunkce viz literatura uvedená ve Wagner, G. (ed.), *An Exegetical Bibliography of the New Testament*. Vol. 3. Macon, Mercer University Press 1987, s. 12. K obecnějšímu hodnocení Husova vztahu k Augustinovi viz Herold, V., Master Jan Hus and St. Augustine. In: David, Z. V. – Holeyton, D. R. (eds.), *The Bohemian Reformation and Religious Practice* 8 (= Mimořádné číslo *Filosofického časopisu* 3/2011). Prague, Filosofia-Filosofický časopis 2011, s. 42-51.

43 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 35, c. 3, c.d., s. 154, l. 23-29: „[...] videtur Deum habere duplicem scienciam de qualibet creatura: unam, que est absolute necessaria, cum sit suum intelligere terminatum ad scitum secundum esse intelligibile; et aliam, que est contingens, terminata ad scitum secundum esse existere; et illud scire non est Dei intelligere; nullum enim Dei intelligere terminatur ad existenciam creature principaliter, sed ad eius ydeam, a qua habet esse; [...]“

ve které Hus ukazoval, že každá věc je učiněná podle ideje. To měl podle něj na mysli Boëthius, když říkal, že tělesný svět je formovaný podle archetypálního světa, tedy že archetypální svět Bohu sloužil jako prostředek k formování tělesného světa.<sup>44</sup> Na podporu existence archetypálního světa jako prvního typu bytí, které Hus nazývá ideální či exemplární, dále pražský mistr v námi zkoumaných textech jmenovitě povolal antické filosofy – Sókrata, Platóna, Anaximandra, Seneku a ještě jednou „ctihodného“ Boëthia.<sup>45</sup>

S uvedenými Husovými myšlenkami k idejím je ve shodě i nauka jeho principiální kvestie z roku 1411. Podle ní je Bůh všemohoucí (*omnipotens*) a zná všechny věci, které jsou možné (*omnisciens*).<sup>46</sup> Ve své mysli má Bůh *intellectualiter* exemplární dispozici, podle které může uspořádat svět vně své mysli (*ad extra*). Tato exemplární dispozice univerza je nejlepší možná, neboť je, jak říká Hus, obrazem v zrcadle Boží mysli a ideálním objektem Božího zření a promyšlení světa před jeho stvořením. Dle Husa jde o esenciální krásu, která je nezměrnou krásou Boha.<sup>47</sup> Exemplární dispozice je přitom na stejné esenciální úrovni jako Bůh, takže od Boha neodvisí, jak by tomu bylo v případě, kdy by byla na nižší esenciální úrovni. Zároveň je nejživějším a nejsilnějším výměrem (*summe viva et vivax ratio*), který podmiňuje racionální uspořádání univerza.<sup>48</sup> Hus v této kvestii i jinde zdůrazňuje jednotu inteligibilního

44 Tamtéž, I, d. 16, c. 4, c.d., s. 260, l. 28-36: „Et quando arguitur: quelibet creatura est ad similitudinem Dei facta, negatur hoc; et quando arguitur ‚quia quelibet facta est ad ydeam‘, primo conceditur illa; et si infertur ‚ergo ad similitudinem Dei‘, negatur consequentia. Sed bene conceditur, quod ad similitudinem est facta, quia ad ydeam; alio modo negatur, quod quelibet creatura est facta ad ydeam, sed bene conceditur, quod facta est secundum ydeam. Et hoc intendit Boecius dicens, quod Deus mundum sc. architipum mente gerens similique ymagine formans, sc. mundum corporeum. Ecce non dicit ‚ad ymaginem‘, sed ‚simili ymagine‘, non ad ‚Deus‘ ad ‚ymaginem‘, ut ostendat, quod mundus architipus est medium, quo Deus formavit mundum corporeum.“

45 Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*, c.d., s. 25, l. 28-31: „[...] primum esse vocatur secundum antiquos philosophos, ut Socratem, Platonem, Anaximandros, Senecam et venerabilem Boecium, esse ydeale siue exemplare, ad cuius similitudinem in propria existencia res consistit.“

46 Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*. In: týž, *Quodlibet*, c.d., s. 17, l. 39 – s. 23, l. 90.

47 Tamtéž, s. 25, l. 60-64 a l. 72-76: „Dispositio exemplaris universi est. Probatur: Deus prius ad intra in mente sua disponit intellectualiter mundum extra ipsum disponibilem, quam ad extra ordinat causaliter; igitur est dispositio ad intra in mente Dei exemplaris, per quam ad extra mundum potest disponere. [...] Huiusmodi dispositio est optima possibilis dispositio universi. Patet, quia est ydolum in speculo mentis divine et ydealis terminus obiectivus previsionis et preintelleccionis Dei, in eius mente ad intra existens. Huius autem essentialis pulcritudo non potest esse ibi alia quam immensa pulcritudo Dei.“ Paralelu se zrcadlem užil i Stanislav ze Znojma, *De universalibus*, c. 1-4, c.d., s. 5-6, 12, 19-20. K jejímu užití v českém prostředí srv. Herold, V., *Pražská univerzita a Wyclif. Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*, c.d., s. 172, 176, 192, 208, 213, 220-221.

48 Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*, c.d., s. 26. l. 79-82: „Huiusmodi dispositio universi non dependet a primo ente. Patet, quia non est inferioris gradus essentialis quam primum ens, sed summe viva et vivax ratio, sine qua non potest racionabiliter disponere universum.“

pramene (*fons*), kterým inteligibilně vycházejí všechny věci a jenž je Boží mocí díky jedinému zdroji (*alveum*), jímž je Boží moudrost, a neomezenému cíli (*finis interminatum*), který je Boží dobrotou.<sup>49</sup> Vnitřnímu strukturování tohoto jednotného pramene ovšem nasvědčuje Husovo vyjádření, podle kterého vševědoucnost Boha spočívá ve vědění všech věcí rozlišeně podle jejich vlastního prvního výměru (*ratio*).<sup>50</sup> Ten zřejmě odpovídá ideji té či oné věci v Boží mysli, čímž tedy jde, spolu s tezí o racionalitě uspořádání univerza, o jeden z ozvuků Augustinovy kvestie *De ideis* v českém středověku.<sup>51</sup>

Konečně do své principiální kvestie Hus začlenil také téma formálně existujícího univerza vně Boží mysli. To je podle jeho názoru uspořádáno na základě uspořádání v Boží mysli, a je tedy také uspořádáno optimálně. Husovu stanovisku o nejlepším uspořádání stvořeného univerza a jeho závislosti na uspořádání v Boží mysli je blízká představa Jeronýma Pražského o harmonii světa v Boží mysli, která je předpokladem harmonie světa vnímatelného smysly, a tedy i jeho uspořádání. Jeroným ji zřejmě čerpal z četby Platónova *Timaia* v latinském Chalcidiově překladu (srv. 31c) a také při studiu Chalcidiova komentáře k *Timaiovi* (srv. § ccciv). Stejná četba mohla ovlivnit i myšlenky

49 Tamtéž, s. 24, l. 30-36: „*Omnes res simul sunt universum. Probatur: Omnes res sunt unum plenum et completum de omnibus rebus simul; igitur sunt universum. Consequencia tenet ex quid nominis termini »universum«.* Antecedens probatur: *Omnes res simul ubi non connumeratur res independens, fluunt intelligibiliter de unico intelligibili fonte, scilicet de potencia Dei, per unicum alveum, scilicet sapienciam Dei, in unicum finem interminatum, qui est bonitas Dei. Igitur omnes res simul sunt unum intellectuale flumen plenum et completum de omnibus rebus simul. Igitur antecedens verum.*“ Srv. k tomu Husovu kvestii o stvoření světa in: Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, Inceptio, c.d., s. 195-199.

50 Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*, c.d., s. 18, l. 46-49: „[...] quod omnisciens dicitur similiter, quod habet scienciam simpliciter magnam, multam, totam et universalem, qua sciret omnia distincte secundum ipsorum propriam primam per se rationem.“

51 Kvestie byla vydána jako Augustinus, *De diversis quaestionibus octoginta tribus, quaestio XLVI De ideis*. Ed. A. Mutzenbecher. In: *Corpus Christianorum Series Latina* 44A. Turnhout, Brepols 1975, s. 71-73. K užítí tohoto dílka v dílech českých mistrů a u Wyclifa viz Herold, V., *Pražská univerzita a Wyclif. Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*, c.d. Obecněji viz například Grabmann, M., Des hl. Augustinus quaestio de ideis (De diversis quaestionibus LXXXIII q. 46) in ihrer inhaltlichen und geschichtlichen Bedeutung. *Philosophisches Jahrbuch*, 43, 1930, s. 297-307. Též Rijk, L. M. de, *Quaestio de ideis*. Some notes on an important chapter of Platonism. In: (Mansfeld, J. – Rijk, L. M. de (eds.), *Kephalaion. Studies in Greek Philosophy and its Continuation Offered to Professor C. J. de Vogel*. Assen, Van Gorcum 1975, s. 204-213. Pro srovnání lze dále výběrově uvést Pépin, J., Augustin, *Quaestio „De ideis“*. Les affinités plotiniennes. In: Westra, H. J. (ed.), *From Athens to Chartres. Neoplatonism and Medieval Thought. Studies in Honour of Edouard Jeuneau*. Leiden, Brill 1992, s. 117-134; Týž, *La quaestio De ideis de saint Augustin et la doxographie platonicienne*. In: Brancacci, A. (ed.), *Philosophy and Doxography in the Imperial Age*. Firenze, Leo S. Olschki 2005, s. 131-156; Hoenen, M. J. F. M., *Propter dicta Augustini – die metaphysische Bedeutung der mittelalterlichen Ideenlehre. Recherches de théologie et philosophie médiévales*, 64, 1997, s. 245-262; a sborník *La Question 46 De ideis de saint Augustin: Réception et interprétations*, vydaný jako *Revue Thomiste*, 103, 2003, No. 3. Z produkce v českém jazyce viz Karfíková, L., *Ideje a slova*. Praha, Oikúmené 2010, zejména s. 13-37 – autorka navíc na s. 159-161 uvádí vlastní překlad tohoto důležitého dílka do češtiny.



Jana Husa.<sup>52</sup> Dostí pozoruhodně podle Husa optimálnímu uspořádání stvořeného univerza určitým způsobem dokonce prospívá i přítomnost špatných mravů, které jsou zhoubným zlem (*perniciosissima mala*). Přes optimální dispozici je toto existující univerzum na nižším esenciálním stupni než Bůh, neboť je na Bohu závislé a odvisí od něj.<sup>53</sup>

### Kvazi-univerzálie jako výsledek stvoření: role analogického jsoucna jako první látky

Naši pozornost nyní přeneseme na přítomnost univerzálií na druhé úrovni bytí každé věci, o které, jak již víme, Hus tvrdil, že jde o bytí věci v sekundárních příčinách. Klíčovým momentem umožňujícím pochopení této roviny bytí je porozumění základu Husova chápání Božího aktu stvoření.<sup>54</sup> Podle Husa „stvořit“ (*creare*) znamená vytvořit nějakou věc z čistě inteligibilního bytí *ad extra*, mimo Boží mysl, bez jakéhokoli dalšího předpokladu nebo příčiny.<sup>55</sup> Z tohoto důvodu je stvořitelem ve vlastním smyslu pouze Bůh,<sup>56</sup> který je první příčina, a jedná se o stvoření z ničeho (*ex nihilo*), které je odlišné od učinění věci z něčeho (*ex aliquo*).<sup>57</sup> Učinění *ex aliquo* přitom neodporuje stvoření *ex nihilo*, neboť stejný existující člověk je učiněný, jak ještě uvidíme,

52 Pro Chalcidiovův překlad a komentář viz Chalcidius, *Platonis Timaeus*. Ed. B. Bakhouché. In: *Commentaire au Timée de Platon*. I. Paris, Vrin 2011, s. 131-201; a Chalcidius, *In Platonis Timaeum*. Ed. B. Bakhouché. In: *Commentaire au Timée de Platon*. I, c.d., s. 203-585. K Jeronýmově pozici viz Kaluza, Z., Jérôme de Prague et le *Timée* de Platon. In: *Études doctrinales sur le XIV<sup>e</sup> siècle: théologie, logique, philosophie*. Paris, Vrin 2013, s. 253-300, k vlivu Chalcidia srv. zejména s. 255-256, pozn. č. 1 a s. 265. K recepci Platóna v Čechách v tomto období viz zejména Jeaneau, É., *Plato apud Bohemos*. *Medieval Studies*, 41, 1979, s. 161-214.

53 Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*, c.d., s. 26-27.

54 Husův postoj, pokud jde o stvoření, je významně ovlivněn teoriemi Jana Wyclifa o dvojím stvoření, založenými mj. na Augustinových myšlenkách a interpretacích Písma. K tomuto tématu srv. klíčovou studii: Kaluza, Z., *La notion de la matière et son évolution dans la doctrine wycliffienne*. In: *Études doctrinales sur le XIV<sup>e</sup> siècle: théologie, logique, philosophie*, c.d., s. 333-369. Podrobněji toto téma v souvislosti s Husem viz in: Kaluza, Z., *Stvoření univerzálií podle Jana Husa* (Ke kvestii „Utrum omne testimonium fidei“), c.d. Husovy teorie uvedené v této podkapitole lze srovnat např. s: John Wyclif, *Tractatus de universalibus*, c. 12, c.d., s. 294-300 a c. 14, s. 339-342. Vzhledem k existenci Kaluzových studií odkazují na korespondující pasáže u Wyclifa jen výběrově.

55 Tento motiv nacházíme na více místech Husova díla, viz zejména Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, Inceptio, c.d., s. 196, l. 4-8: „[...] creator proprie dicitur, qui aliquid ex nullo presupposito preter se de esse intelligibili in esse ad extra produxit vel producit. Sicut creare est aliquid de esse intelligibili nullo preter Deum presupposito ad extra producere.“ Srv. tamtéž, s. 210, l. 26-33. Hus tuto svou pozici bránil i v diskuzi se svými konkurenty, srv. tamtéž, s. 385.

56 Tamtéž, II, Inceptio, c.d., s. 196, l. 25-32: „Solut Deus est proprie Creator. [...] omne agens aliud a Deo in accione sua presupponit primam causam, [...]“

57 Tamtéž, II, Inceptio, c.d., s. 197, l. 3-6: „Non repugnat una faccione aliquid fieri ex nichilo et alia faccione fieri ex aliquo. Probatur. Homo est proprie pura creatura, igitur creatus est ex nichilo; et idem homo factus est ex limo terre, igitur factus est ex aliquo.“

jak *ex nihilo*, tak *ex aliquo*.<sup>58</sup> Stvoření *ex nihilo* ovšem patří podle Husa k aktům, které Bůh učinil sám, bezprostředně a v jediném okamžiku.<sup>59</sup> Jedná se přitom o první akt *ad extra*.<sup>60</sup> V jiné pasáži Hus upřesňuje, že je výsledkem stvoření, ke kterému došlo v prvním okamžiku, smysly vnímatelný svět. Ten je agregátem všech stvořených věcí a existuje od počátku času až do nekonečné budoucnosti, a to co do všech svých částí. Takové tvrzení by bylo možné interpretovat jako současnou existenci protichůdných věcí. Pro správné pochopení této pozice je tedy klíčový Husův dodatek, podle kterého jde o agregát všech věcí co do jejich bytí či bytí v první stvořené věci. Nikdy se nemůže stát, aby všechny části smysly vnímatelného světa v tomto světě existovaly aktuálně (*actualiter*), tedy ve vlastní formě.<sup>61</sup>

Toto Husovo vyjádření nám již dává tušit, že jediným výsledkem aktu stvoření v prvním okamžiku je podle jeho názoru první stvořená věc, jíž je bytí (*esse*). Hus toto tvrzení opírá, shodně s Wyclifem i například Jeronýmem Pražským, o první verš čtvrtého oddílu *Knihy o příčinách* (*Liber de causis*), podle které je bytí (*esse*) první stvořená věc. Podle Husa se jedná o absolutně chápané bytí (*esse absolute sumptum*), které je nejobecnějším účinkem (*effectus universalissimus*).<sup>62</sup> Tento účinek je v dílech některých Husových kolegů, jmenovitě u Štěpána z Pálče, univerzálie, naopak dle jiných kolegů i Wyclifa se jedná pouze o univerzálii v přeneseném smyslu, kvazi-univerzálii.<sup>63</sup>

58 Tamtéž, II, Inceptio, c.d., s. 197, l. 10-13: „[...] non sequitur ‚hoc factum est ex aliquo, igitur non est factum ex nichilo‘: patet, quia homo idem est ex nichilo et ex aliquo; ex nichilo, ut producitur immediate a prima causa nullo alio modo presupposito [...]“

59 Tamtéž, II, d. 1, c. 4, c.d., s. 210, l. 34-37: „Deus dupliciter operatur: nam aliqua facit mediante natura – et hec fiunt successive; aliqua facit per se immediate, ut creare, peccata dimittere, graciosam infundere – et hec fiunt subito in instanti perfecte et complete, [...]“

60 Tamtéž, II, d. 1, c. 4, c.d., s. 210, l. 44: „Sed creare, vel creacio, est accio prima ad extra [...]“

61 Tamtéž, II, Inceptio, c.d., s. 196, l. 15-21: „[...] mundus autem sensibilis [...] est aggregatum ex universis creaturis a principio temporis [...] Et iste mundus, quamvis sit creatus in primo instanti secundum omnes partes suas quoad esse sive in esse primi creati, tamen pro nullo instanti temporis nec pro aliqua hora habet omnes partes simul actualiter in propria forma existentes.“

62 Tamtéž, II, Inceptio, c.d., s. 211, l. 37-41: „[...] effectus universalissimus creacionis est esse absolute sumptum, ut elicit propositio 4<sup>a</sup> Auctoris de causis: »Prima rerum creaturarum est esse«. Sed nulla creatura potest creare illud esse, cum effectus universalissimus non potest reduci nisi ad agens universalissimum et sic ad causam universalissimam; [...]“ Viz také Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*, c.d., s. 19-20, l. 98-4. Pokud jde o Wyclifa, viz např. John Wyclif, *Tractatus de universalibus*, c. 6, c.d., s. 122, l. 284-287 a c. 12, s. 281, l. 192-194; pokud o Jeronýma, viz Jeroným Pražský, *Quaestio de convertibilitate terminorum*. In: *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistolae*, c.d., s. 77, l. 140-147 a l. 159-161.

63 Srv. Štěpán z Pálče, *Argumenta De Universalibus Realibus Magistri Stephani Palecz*. Ed. F. Šmahel. In: Šmahel, F., *Die Prager Universität im Mittelalter/Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze/Selected Studies*, c.d., s. 511, l. 19-29: „[...] tale esse communissime datum ad extra omnibus entibus est universale [...]“ Jeroným Pražský, *Disputatio magistri Blasii Lupi contra magistrum Hieronymum de Praga in materia universalium realium cum responsionibus eiusdem*. In: *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistolae*, c.d., s. 112, l. 47-59.

Jak Hus explicitně uvádí na jiném místě, je toto nejuniverzálnější bytí jedna a ta samá věc jako první látka, věc či esence, což potvrzuje i další definice první látky v komentáři k *Sentenciám* II, d. 12. Zde ovšem zastává názor, že první látka je prvním účinkem v řádu *tělesných* věcí, jichž je vnitřním principem.<sup>64</sup> Toto tvrzení není v kontextu dalších Husových textů snadné interpretovat, Hus snad v této pasáži mluví jen o jedné z přirozeností první látky. Interpretační výzvu zde představuje zejména téma andělských a netělesných substancí a jejich zahrnutí pod první látku (která je dle uvedeného Husova vyjádření tělesného charakteru), pokud se tyto substance zároveň podílejí na bytí (*esse*). Ve svém komentáři k *Sentenciám* Hus představuje řešení, jež je kompatibilní s naší hypotézou o dvou přirozenostech první látky, vyjadřuje se ale vyhýbavě a pro danou kvestii volí řešení jiné.<sup>65</sup> Tak či onak pro bytí (*esse*), které je zároveň první látkou, Hus užívá i další názvy. Jedná se o bytí v potenci či bytí v seminálních výměrech,<sup>66</sup> o holou esenci a čistou pasivní potenci,<sup>67</sup> a také o bytí v druhých příčinách či o přirozené bytí.<sup>68</sup> Tyto názvy u Husa korespondují také s analogickým jsoucnem (*ens analogum*),

---

(Pokrač. pozn. č. 63) John Wyclif, *De ente predicamentali*, c. 3 a c. 4. Ed. R. Beer. London, Trübner & Co. 1891, s. 27, l. 27-31 a s. 30, l. 1 – s. 32, l. 33.

64 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, d. 12, c. 3, c.d., s. 243, l. 34-36: „Et patet, quod materia prima est ens, res sive essentia, ex qua 1<sup>o</sup> subiective fit aliquid in esse substantiali actuali.“ Srv. tamtéž, II, d. 9, c. 1-3, c.d., s. 245, l. 18-25: „[...] materia prima in produccione rerum corporalium est primum productum. Probat. Materia prima in produccione rerum corporalium est solum per primum agens producta [...] quia creata ex nichilo [...], tamquam principio intrinseco rei materialis corporalis, [...]“

65 Srv. k tomu tamtéž, II, d. 3, c.d., s. 216-218, zejména s. 216, l. 36 – s. 217, l. 7. Tamtéž, II, d. 3, c. 3, s. 218, l. 1-6, představuje Hus pozici, podle které má neforemná látka (*materia informis*) dvojí přirozenost, tělesnou a spirituální, přičemž o látce nemluví jako o vnitřním principu všech tělesných věcí, ale všech věcí materiálních (*omnium materialium principium intrinsecum*), tedy jak tělesných, tak i netělesných. Podle De Vooght, P., *L'Hérésie de Jean Huss*. Vol. II, c.d., s. 884, pozn. č. 36, Hus v d. 12 *Sentencií* II nemyslí první látku jako metafyzickou entitu, ale jako entitu fyzickou, což je dělení, které podle De Vooghta představil i Tomáš Akvinský. De Vooght zde patrně vychází zejména z úvodního shrnutí distinkce, založeného na výkladu Petra Lombardského, které však Hus reinterpretoval v následující kvestii.

66 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, d. I, c. 4, c.d., s. 212, l. 39-213, l. 2: „[...] producit rem de esse potenciali ad esse actuale formale; et sic de esse potenciali [...]“. Et patet, quod terminus a quo generacionis non est simpliciter non esse, sed esse potenciale [...].“ Tamtéž, II, d. 18, c. 4, c.d., s. 269, l. 8-10: „[...] vis autem, que est dispositio materie substantialis, qua effectus naturaliter producitur, dicitur ratio seminalis.“ Hus kromě toho odpovídá kladně na otázku *Utrum rationes seminales sint in materia*. Viz tamtéž, II, d. 18, c. 4, c.d., s. 268-269.

67 Jan Hus, *Quaestio de materia prima*, c.d., s. 165, l. 184-185: „Materia prima, cum est informis ab omnis forma decem generum, tunc est nuda essentia.“ Tamtéž, s. 166, l. 216-217: „Materia prima ut sic est pura potencia passiva [...]“

68 Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*, c.d., s. 25, l. 23-25: „[...] omnis effectus habet principaliter triplex esse, puta esse in Deo, esse in causis secundis, et tercio esse in propria existencia siue forma.“ Tamtéž, s. 26, l. 32: „Secundum vero esse vocatur naturale, quia res in suis causis secundis et sic principiis naturaliter conservatur.“

což pražský myslitel potvrzuje, když tuto klíčovou entitu definuje jako první učiněnou věc.<sup>69</sup>

Tato entita, kterou Hus někdy charakterizuje jako první věc esenciálně závisějící na Bohu, hraje v jeho myšlení z mnoha důvodů velmi důležitou roli. Kromě výše uvedeného se totiž esenciálně a analogicky nejen vypovídá o všech závisějících věcech, tedy o všech věcech s výjimkou Boha, ale zároveň se jim i esenciálně sdílí. Z takových vyjádření ovšem vyplývá, že bytí musí požívat extramentální reálnou existenci a musí být reálně přítomné ve všech existujících věcech, neboť se podílí na jejich esenci, kterou v důsledku formule. Reálný charakter pak má i esenciální výpověď. Otázku, zda Hus podobně jako další Wyclifovi filosofičtí následovníci, mj. Jeroným Pražský, patřil mezi skupinu myslitelů zastávající propozicionální realismus, tedy stanovisko, podle kterého extramentální věci představují extramentální výpovědi, v této studii ponechávám otevřenou. Nebylo by to příliš překvapivé, neboť, jak uvidíme, Hus převzal i důležité části Wyclifovy teorie o reálné přítomnosti univerzálií v jednotlivinách.<sup>70</sup>

Vraťme se však k analogické entitě (*entitas analogica*). Ta je dle Husa skutečně nutnou, účinnou, finální i účelovou příčinou o sobě každého sekundárního účinku, čímž je míněna věc na třetí úrovni bytí. Navíc je v něm tato analogická entita přítomná jako vyšší forma bytí (*forma superior esse*).<sup>71</sup> Z přívlastku „analogica“ je zjevné, že Hus zastával názor, že všechny věci na bytí participují

69 Tamtéž, s. 26, l. 35-37: „Quilibet homo primo habet esse intelligibile in Deo, post factum esse in primo facto, scilicet ente analogo, et tercio esse existere individuale.“

70 Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*, c.d., s. 19, l. 2 – s. 20, l. 4: „[...] primum creatum est esse, scilicet dependens, secundum se sumptum, communicabile essentialiter analogice omnibus dependentibus.“ A tamtéž, s. 20, l. 8-11: „[...] est a Deo causatum ex nichilo; quod etiam esse dependens per abstractionem intellectus, predicatum essentialiter de omnibus dependentibus, [...]“. K esenciální závoslosti viz tamtéž, s. 23, l. 92-96: „[...] in proposito principalis intencio est de *dependencia* essentiali, non locali vel alia. Dicitur ergo hic *dependere*, quod ab alio habet inferiore gradum essendi essentiali, a quo descendit perpendiculum intellectuale, quo etiam ab illo tenetur in existencia ad suum esse.“ K propozicionálnímu realismu, jehož počátky sahají přinejmenším k Walteru Burleymu, viz Cesalli, L., *Le réalisme propositionnel. Sémantique et ontologie des propositions chez Jean Duns Scot, Gauthier Burley, Richard Brinkley et Jean Wyclif*. Paris, Vrin 2007. K systému výpovědí a realistické logice u Wyclifa viz Conti, A., *Wyclif's Logic and Metaphysics*. In: Levy, I. C. (ed.), *A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian*. Leiden–Boston, Brill 2006, zejména s. 99-102. K Jeronýmu Pražskému viz Kaluza, Z., *La question de Jérôme de Prague disputée à Heidelberg*. In: týž, *Études doctrinales sur le XIV<sup>e</sup> siècle: théologie, logique, philosophie*, c.d., s. 327-332.

71 Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*, c.d., s. 30-31, l. 169-178: „Ad quemlibet effectum secundarium concurret causa per se, que est contingens ad utrumlibet. Probatur: Ad quemlibet huiusmodi concurret entitas analogica, que est causa efficiens formalis et finalis per se cuiuslibet effectus secundarii et illa est contingens ad utrumlibet, ergo conclusio. Consequencia nota est de se, sed aliquis propria portetur, quia impossibile est effectum fieri secundarium, nisi prerequisites entitate analogica, et si effectus secundarius est, inest ei entitas tamquam forma superior esse, ut ergo est eius per se causa [...]“.

analogicky, tedy v různých stupních. Pozoruhodné je, že Hus z této participace explicitně vyloučil Boha, který podle něj není součástí jsoucna. Takové omezení dává smysl, neboť zahrnutí Boha do stvořeného jsoucna by v Husově myšlenkovém systému vedlo minimálně ke dvěma sporným důsledkům: Bůh (1) by byl tělesného charakteru, neboť bytí je podle výše uvedené Husovy myšlenky také tělesného charakteru, a zejména (2) by byl podřazený stvořené věci.<sup>72</sup> Hus se tím výrazně a nepochybně záměrně odklonil od metafyziky Jana Wyclifa, podle kterého je participaci věcí na bytí vlastní jak analogie, tak univocita a na bytí participují všechny věci, včetně Boha. Tato pozice, která je podle současných badatelů teologickou hádankou,<sup>73</sup> v Praze zjevně vyvolávala kontroverze, neboť se její obrany podmiňuje v některých svých textech vzdal i Jeroným Pražský, byť jinde tuto pozici vysvětloval a hájil.<sup>74</sup> Jan Hus si byl vědom obtížně hájitelných důsledků Wyclifovy teorie bytí – a patrně z toho důvodu ji zbavil některých kontroverzních bodů.

Pražský myslitel se naopak přidržel Wyclifova stanoviska, podle kterého ani první nezformovaná látka coby holá esence, a tedy ani analogické jsoucno (*ens analogum*) v tomto stavu nespádají pod žádnou kategorii. Vzhledem k tomu, že na ní zároveň participují všechny věci, jedná se v Husově myšlenkovém systému o transcendentálii.<sup>75</sup> Na druhé úrovni bytí představuje, jak jsme viděli, stvořený tělesný svět v potenci. Akt stvoření podle Husa představuje počátek tělesného světa, který v důsledku není věčný. Hus na tomto základě explicitně upřednostňuje Platónovo stanovisko o učinění světa, které je podle něj – na rozdíl od Aristotelova názoru na věčnost tělesného světa – udržitelné.<sup>76</sup> Z Husova vyjádření ovšem vyplývá, že analogické jsouc-

72 Jan Hus, *Quaestio de optima dispositione universi*, c.d., s. 23, l. 6-12: „Tercio noto, quod universum uno modo dicitur quasi unum in omnibus verum, et sic ens dependens predicatum analogice de omnibus rebus diceretur universum, quia secundum talem predicacionem sicut unum totum analogum versaretur in omnibus rebus sicut in partibus suis subiectivis vel in modo; ubi non connumeratur Deus, cum non sit pars entis.“

73 K Wyclifově teorii analogie a univocity jsoucna viz podkapitulu „Being and analogy“ in Conti, A., John Wyclif. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2011 Edition). Ed. E. N. Zalta. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/wyclif/>; [cit. 5. 10. 2015]. Též též, Wyclif's Logic and Metaphysics, c.d., zejména s. 103-107.

74 Viz Jeroným Pražský, *Quaestio de convertibilitate terminorum*, c.d., s. 77, l. 148-161, kde tezi „pro praesentia“ odmítá; a též, *Disputatio magistri Blasii Lupi contra magistrum Hieronymum de Praga in materia universalium realium cum responsionibus eiusdem*, c.d., s. 136, l. 21-31, kde tezi hájí.

75 Jan Hus, *Quaestio de materia prima*, c.d., s. 165, l. 184-195: „Materia prima, cum est informis ab omnis forma decem generum, tunc est nuda essentia. Patet, quia informis, ut dicitur, igitur correlarium verum. [...]“ Ke convertibilitě transcendentálií srv. Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 24, c. 4, c.d., s. 130, l. 17-19.

76 Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*, c.d., s. 28, l. 108-115: „Correlarium: Mundus corporeus cum omnibus suis partibus est effectus, qui fieri incepit. Correlarium secundum: Mundus corporeus non eternaliter existebat. Correlarium tertium: Opinio Platonis de faccione mundi corporei est physice sustinenda. Correlarium quartum: Argumentum Aristotelis ex eternitate mundi corporei quo ad existenciam nichil probavit.“ Hus tuto Aristotelovu pozici zmiňuje jako

no je přesto do určité míry věčné, neboť nepřestává existovat. Hus pro tento způsob „věčnosti“ užívá výraz *perpetuitas*.<sup>77</sup> Na jiném místě však mluví přímo o věčnosti smysly vnímatelného světa (a tedy i analogického jsoucna) na potenciální úrovni směrem do budoucnosti.<sup>78</sup> První látka tedy podle Husa po svém stvoření nikdy nepřestane existovat a není ani nově stvořena při učinění nové věci v aktuální existenci, neboť již při svém vlastním stvoření obsahovala v potenci všechny věci.<sup>79</sup>

Výše jsme již zčásti naznačili, jakým způsobem na základě bytí v potenci vznikají entity ve smysly vnímatelném světě v aktuální existenci. K jejich učinění se váže výraz „ex quo“ a na rozdíl od stvoření první látky se s tímto procesem pojí výraz *generatio*, nikoli *creatio*.<sup>80</sup> Předpokladem takových účinků je první látka či *ens analogum* jako materiální princip, ke kterému teprve přistupují substanciální a akcidentální formy.<sup>81</sup> Podle Husa je to stejné jako v případě, kdy otázka „co daná věc je“ (*quid est*) předpokládá kladnou odpověď na otázku „zda věc je“ (*si est*). Také substanciální forma předpokládá látku, ovšem nikoli ve smyslu časové priority, ale tak, že první látka předchází formám prioritou přirozenosti.<sup>82</sup> Tento předpoklad je nutný do té míry, že ani První hybatel podle Husa nemůže učinit tělesnou materiální věc, aniž by před tím nebyla stvořena látka jako vnitřní princip takové tělesné materiální věci.<sup>83</sup> Hus tento postoj opírá o aristotelskou teorii, podle které existuje trojí hybná síla: Bůh, přirozenost (*natura*) a dovednost (*ars*). Nejprve jedná Bůh, poté přirozenost a nakonec dovednost. Přirozenost, která nás zde zajímá

---

nesprávnou a nepravověrnou i ve svých obranách četby Wyclifových knih. Viz *Magistri Iohannis Hus Polemica*. Edd. J. Eršil – G. Silagi. 2. vydání. In: *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 238. Turnhout, Brepols 2010, s. 40-41, l. 370-379 a s. 58, l. 288-296.

77 Jan Hus, *Quaestio de effectu indesinibili*, c.d., s. 31, l. 186-188: „Quamvis entitas analogica est contingens ad utrumlibet, non tamen sequitur, quod poterit desinere esse, sed sufficit, quod existeret pro data mensura.“ A tamtéž, s. 29, l. 145: „Omnis perpetuitas est indesinibilis.“

78 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, Inceptio, c.d., s. 196, l. 15-17: „[...] mundus autem sensibilis [...] est aggregatum ex universis creaturis a principio temporis inclusive usque eternaliter in futurum.“

79 Srv. tamtéž, II, d. 18, c.d., s. 267, l. 23-24: „Verius tamen dicitur, quod materia addita non fuerit creata de novo, quia dicunt sancti omnia materialia simul creata in materia.“ A dále též, *Quaestio de materia prima*, c.d., s. 162-163, l. 107-117.

80 Srv. např. Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, d. 1, c. 4, c.d., s. 212, l. 5 – s. 213, l. 10.

81 Srv. Jan Hus, *Quaestio de materia prima*, c.d., s. 159-167.

82 Tamtéž, c.d., s. 165, l. 177-181: „[...] igitur naturaliter Deus prius produxit materiam primam antequam fieret in aliqua forma vel specie, quod idem est. Hinc vere dicunt philosophi, quod sicut questio ‚quid est‘ [quidem ed.] presupponit questionem ‚si est‘, ita forma substantialis presupponit materiam non tempore sed natura.“

83 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, II, d. 9, c. 3, c.d., s. 245, l. 21-26: „Est producta, quia creata et non per naturam, que presupponit, ex quo producat, nec per artem, que presupponit, in quo aliquam formam faciat; et cum nec primum agens possit producere rem materialem corporalem, nisi producta prius materia, tamquam principio intrinseco rei materialis corporalis, [...]“

především, jedná podle Husa na základě Bohem stvořeného subjektu (tedy první látky), přičemž díky ní přirozeně vzniká určitý účinek v aktuální existenci.<sup>84</sup> Účinky přitom vznikají postupně, nejde o akt probíhající jednom okamžiku, jako je tomu v případě Božího aktu stvoření *ex nihilo*.<sup>85</sup> Na třetí úrovni bytí věci, tj. v aktuální existenci, je pak první látka vždy spojená s nějakou formou, a spadá tedy pod kategorie.<sup>86</sup> Ke změně forem v substantii dochází podle Husa prostřednictvím transmutace, při které však látka jako subjekt tohoto dění zůstává stejná a pouze přijímá jiné formy.<sup>87</sup>

### Rody a druhy jako univerzálie „a parte rei“ či „in essendo“

Konečně se můžeme věnovat univerzáliím reálně přítomným ve věcech v aktuální existenci, tedy na třetí úrovni bytí. Jejich důležitost pro Husův osud podtrhuje, že se právě toto téma stalo důležitou částí jednoho z vystoupení pražského mistra na koncilu v Kostnici, při kterém byl vyslýchán kardinálem d'Ailly. Kardinál podle vyprávění Petra z Mladoňovic při výslechu využil lístek, který mu byl doručen předchozí den, a na základě jeho obsahu se Husa zeptal, zda zastává existenci univerzálií *a parte rei*, tedy reálně přítomných ve věcech. Hus odpověděl, že ano, a začal vypočítávat authority, které také zastávaly realitu univerzálií, včetně Anselma z Canterbury. D'Ailly však z Husovy odpovědi vyvodil, že jeho stanovisko nutně znamená zastávání eucharistické remanence.<sup>88</sup> Instrukce, podle které d'Ailly postupoval, byla totiž založena na výkladu nauky představené Janem Wyclifem, který v několika pozdních dílech skutečně spojil nauku o reálně existujících univerzáliích s heterodoxní naukou o remanenci.<sup>89</sup> Hus takový důsledek uplatnění nauky

84 Tamtéž, II, d. 9, c. 3, c.d., s. 245, l. 7-17: „Ulterius noto, quod productio rerum temporalium est duplex: una ex nichilo presupposito preter Deum, 2<sup>a</sup> vero ex aliquo presupposito preter Deum. Prima est a Deo solo, 2<sup>a</sup> a Deo et ab agente naturali. Est enim triplex agens, sc. Deus, natura et ars; ars presupponit naturam, natura Deum et sic primo agit Deus, 2<sup>a</sup> natura et ultimo ars. Ars agit in rem naturalem, que fit a natura, presupponendo eam, non eam faciendo vel tollendo; natura agit rem naturalem ex subiecto aliquo presupposito, non faciendo, nec tollendo illud subiectum; Deus agit faciendo ex nichilo illud subiectum, et sic Deus est primum et potissimum agens illo stante notabili.“ Srv. tamtéž, II, d. 18, c. 4, s. 269, l. 8-9: „[...] vis autem, que est dispositio materie substantialis, qua effectus naturaliter producitur, dicitur ratio seminalis.“

85 Tamtéž, II, d. 1, c. 4, c.d., s. 210, l. 34-35: „Item notandum, quod Deus dupliciter operatur: nam aliqua facit mediante natura – et hec fiunt successive; [...]“

86 Jan Hus, *Quaestio de materia prima*, c.d., s. 167.

87 Tamtéž, s. 162; a též, *Super IV Sententiarum*, II, d. 9, c. 3, c.d., s. 243-245.

88 Viz Mladoňovicovu zprávu ve *Fontes Rerum Bohemicarum* VIII. Ed. F. Novotný. Praha, Nadání Františka Palackého 1932, s. 75-76.

89 Analýzu souvislostí mezi univerzáliemi a remanenční naukou ve Wyclifových spisech viz in: Bakker, P., *Réalisme et rémanence. La doctrine eucharistique de Jean Wyclif*. In: Fumagalli Beonio Brocchieri, M.-T. – Simonetta, S. (ed.), *John Wyclif: logica, politica, teologia*. Firenze, SISMEL 2003, s. 87-112.



o univerzáliích ale v Kostnici odmítl – a také další účastníci slyšení pochybovali o správnosti směřování d'Aillyho výsledku.<sup>90</sup>

Jaké pojetí univerzálií ve věcech tedy Hus zastával? Pro metafyzické smýšlení pražského myslitele je klíčový předpoklad, že univerzálie a jim podřazené entity, typicky živočich, člověk a Sókratés, jsou esenciálně totožné.<sup>91</sup> Rody a druhy jsou podle něj zároveň všude tam, kde jsou jim podřazené jednotliviny,<sup>92</sup> takže díky sdílení se jednotlivinám jsou v jednotlivinách i reálně přítomné.<sup>93</sup> Jednotliví lidé jsou univerzálií člověk tím, že na ní participují, a mají tedy společnou druhovou přirozenost (*natura*), která je součástí jejich esence, ačkoli například Sókratés a Platón představují dvě numericky odlišné singulární esence.<sup>94</sup> Pokud jde o odlišnost univerzálie a jí podřazené jednotliviny, odlišuje se jako neakcidentální komponenta věci, což Hus označuje jako formální distinkci. Vzhledem k tomu, že tedy jde o odlišnost formálních komponent patřících k esenci věci, má tato distinkce reálný, a nikoli pouze myšlený charakter. Předpokladem takové distinkce je při tom výše uvedená esenciální totožnost (respektive esenciální neodlišnost) formálně odlišených entit. Hus pravděpodobně převzal koncept formální distinkce od Jana Wyclifa, který sám byl ovlivněn Janem Dunsem Scotem. Wyclif tento koncept uvedl do svého vlastního radikálněji realistického systému, jenž výrazně ovlivnil i pražské prostředí.<sup>95</sup>

Pokud jde o formální komponenty esence věci, tvoří podle Husa kviditu každé věci rod a druh, respektive druhová diference. Tato kvidita jako esen-

90 K problematice eucharistie u Jana Husa viz Sousedík, S., *Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa*. Praha, Vyšehrad 1998.

91 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 33, c. 3, c.d., s. 150, l. 15. Pro text viz pozn. č. 100.

92 Tamtéž, I, d. 37, c. 4, c.d., s. 158, l. 37-39: „[...] et sic materia prima dicitur esse ubique, quia ubicunque est materiatum. Et universalis dicuntur esse ubique, quia ubi <que> sunt eorum singularia.“

93 Tamtéž, I, d. 4, c. 3, c.d., s. 57, l. 42-44: „[...] qui est species humana, que est communis humanitas communicata singulis particularibus hominibus.“

94 Tamtéž, I, d. 4, c. 6-8, c.d., s. 62, l. 27-34: „[...] Sortes et Plato ponunt in numerum, i. e. sunt distincte essence. [...] plures homines singulares sunt unus homo communis participatione, i. e. conveniencia speciei, [...] et tres homines sunt una natura specifica, que non ponit in numerum cum tribus hominibus, cum sit essentia illorum trium hominum.“

95 Tamtéž, I, d. 24, c. 4, c.d., s. 130, l. 31-36: „[...] aliqua vero distinguntur proprietatibus non accidentalibus et rationibus formalibus, ut universale et eius singulare, ut homo et Sortes - et exinde causatur numerus non essenciarum distinctarum, sed rationum et proprietatum formalium, secundum quas quodammodo ponunt in numerum.“ K formální distinkci v dílech českých realistů viz zejména Sousedík, S., Pojem „distinctio formalis“ u českých realistů v době Husově. *Filosofický časopis*, 18, 1970, č. 6, s. 1024-1029. Též Kaluza, Z., Le chancelier Gerson et Jérôme de Prague. In: *týž, Études doctrinales sur le XIV<sup>e</sup> siècle: théologie, logique, philosophie*, c.d., s. 225-227; a *týž, La question de Jérôme de Prague disputée à Heidelberg*, c.d., s. 309-310. Výklad srovnání Wyclifovy pozice s myšlenkami Jana Dunse Scoty viz in: Conti, A., *Wyclif's Logic and Metaphysics*, c.d., zejména s. 72-78. Na uvedenou Contiho práci odkazují i v souvislosti s celkovým výkladem Wyclifova realismu, který v mnohém ovlivnil Husovu pozici.

ce dané věci vzniká v aktuální existenci díky čistému aktu aktivně a čisté potenci látkově, tedy na základě potenciální přítomnosti v první látce. Hus tento proces nazývá substantiálním kviditativním tvořením (*productio substantialis quiditativa*).<sup>96</sup> Vzhledem k tomu, že jednotliví lidé (včetně budoucích i minulých) neexistují všichni naráz, nabývá smysl Husovo tvrzení, že univerzálie předcházejí mnohým svým jednotlivinám v čase.<sup>97</sup> Na stejném místě Hus zastává názor, že univerzálie předcházejí jednotlivinám přirozeností, což odpovídá jeho pozici, podle které jsou univerzálie příčiny a formy podřazených entit v rámci dané univerzálie, tedy typicky rod živočich je příčinou a formou druhu člověk, který je příčinou a formou jednotliviny Sókrates.<sup>98</sup>

Podle Husovy definice v *Quaestio de testimonio fidei christianae* o této kviditativní produkci esenciální složky substance vypovídá svědectví křesťanské víry. Hus konkrétně zmiňuje biblickou zprávu o stvoření z Genesis 1,21-25, ve které je popisováno stvoření všech živých entit v rodech a druzích. Hus v této kvestii hájí názor, že realismus univerzálií patří mezi myšlenky, ve které musí věřit každý křesťan. Tímto svým teologickým postojem tedy implicitně označuje myslitele nezastávající realismus za špatné křesťany. Explicitně ovšem uvádí jen tolik, že představenému názoru o univerzáliích mohou odporovat jen lidé, kteří nejsou duševně zdraví.<sup>99</sup>

Celkově vzato Hus představuje své pojetí univerzálií jako střední cestu mezi dvěma krajními stanovisky. Někteří myslitelé totiž podle Husa říkají, že univerzálie a jednotliviny jsou naprosto stejné věci, které se od sebe neli-

96 Jan Hus, *Quaestio de testimonio fidei christianae*, c.d., s. 8-9. Tímto procesem ovšem nevznikají substance ve smyslu složenin z látky a formy. Podrobnější výklad viz in: Kaluza, Z., Stvoření univerzálií podle Jana Husa (Ke kvestii „Utrum omne testimonium fidei“), c.d.

97 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 117, l. 10-11: „[...] species homo precedit multa sua singularia temporaliter et naturaliter.“

98 Srv. k tomu i Jan Hus, *Quaestio de materia prima*, c.d., s. 161, l. 64-65: „[...] omne superius est forma sui inferioris, et non sequitur exinde, quod sit pars eius superaddita, [...]“

99 Viz Jan Hus, *Quaestio de testimonio fidei christianae*, c.d., s. 3-9. Úplné vyložení této kvestie viz in: Kaluza, Z., Stvoření univerzálií podle Jana Husa (Ke kvestii „Utrum omne testimonium fidei“), c.d. Kaluza ukazuje Husovu závislost na Stanislavovi ze Znojma a Janu Wyclifovi, přičemž na základě jejich textů vyjasňuje Husovu pozici. Argument obhajující reálné univerzálie, založený na Gen 1,21-25, našli čeští realisté pravděpodobně ve spisu Jana Wyclifa. Viz John Wyclif, *Tractatus de universalibus*, c. 2, c.d., s. 69, l. 381-389. Kromě Husa, Stanislava a Wyclifa jej užil také Jeroným Pražský (*Quaestio de universalibus extra signa*, in: *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*, c.d., s. 45-46, l. 996-1010), který z Wyclifa čerpal jistě, a Štěpán z Pálče (*Positio reverendi magistri Stephani de Palecz de universalibus*. Ed. R. Palacz. In: Palacz, R., La „Positio de universalibus“ d'Etienne de Palecz. *Mediaevalia Philosophica Polonorum*, XIV, 1970, s. 129, l. 525-531), který se s argumentem seznámil nejpozději při komentování Wyclifova díla. Šlo tedy o argument mezi wyclifskými realisty velmi oblíbený. Husova formulace, podle které je odporování univerzáliím proti zdravé mysli (*mens sana*), je v pozoruhodném souladu s formulací Jeronýma Pražského o duševní nemoci takových odpůrců (*dementia*). Vzhledem k dataci obou textů naznačuje tato shoda možný Jeronýmův vliv na Husa.

ší, jiní pak, že se odlišují esenciálně a „secundum rationem“. Pražský myslitel tato stanoviska odmítá a představuje řešení, které jsme nastínili výše. Podle Husa jsou univerzálie a jednotliviny esenciálně totožné a odlišují se formální distinkcí, nikoli tedy pouze „secundum rationem“. Zdůvodňuje to tak, že druh člověk a Sókratés jsou stejná věc, neboť mají stejnou esenci, ale jiný výměr platí pro druh člověk, který je vypovídatelný o mnohých, a jiný pro Sókrata, neboť ten je jednotlivina, kterou o množství věcí vypovídat nelze. Hus se tímto názorem, stejně jako výše uvedeným nepochybně hlásí k realistickému stanovisku Jana Wyclifa, který stejnou „střední“ cestu představil ve svém traktátu *De universalibus*. Krajní stanoviska pak anglický myslitel přisal Tomáši Akvinskému a Jiljímu Římskému na jedné straně a Walteru Burleymu na straně druhé.<sup>100</sup>

### Bůh jako univerzálie?

Naše poslední zastavení vztáhneme k tématu pochopení Boha jako univerzálie, které úzce souvisí s Husovým pojetím univerzálií *a parte rei*. Hus se k této problematice vyjadřuje ve svém komentáři k *Sentencím*. Je totiž přítomna v několika kapitolách d. 19 *Sentencí* I, ve kterých se Petr Lombardský pokusil vyřešit rozpor mezi učením Augustina a Jana Damašského.<sup>101</sup>

Augustin podle Petra Lombardského zdůrazňoval, že tři Osoby jsou Esencí jiným způsobem nežli tři lidé stejnou přirozeností, přičemž Esence zde není rod ani druh, stejně jako Osoby nejsou druhy či jednotliviny.<sup>102</sup> Naopak někteří myslitelé podle Lombardského předpokládali, že Esence je společná a obecná entita, tak jako druh, a tři Osoby jsou tři partikulární entity, tři numericky odlišná individua. Konkrétně Jan Damašský měl zastávat názor, že společné entity a univerzálie se vypovídají o podřazených partikulárních entitách. Substance, tedy Boží esence, je přitom společná entita. Hypostaze, tj. Osoba, je pak partikulární entita, která je odlišná od ostatních Osob nu-

100 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 33, c. 3, c.d., s. 150, l. 8-17: „Unde sicut Aristoteles tangit opinionem antiquorum de universalibus dicens, quod quidam dixerunt, quod universale et singulare sunt penitus idem, nec re nec ratione unum differens ab altero, quidam vero, quod differunt essentialiter et secundum rationem. Quarum opinionum utraque est falsa, sed tertia media dicens, quod universale et suum singulare sunt idem essentialiter et differunt ratione sive formaliter. Nam idem sunt homo specificus et Sortes, quia eadem essentia, sed alia est ratio hominis specificus, quia predicabilitas de multis, alia veros ratio Sortis, quia individualitas.“ U Wyclifa tuto pasáž najdeme v *Tractatus de universalibus*, c. 4, c.d., s. 86-87, l. 40-59.

101 Petr Lombardský, *Sententiae in IV libris distinctae*, I, d. 19, c. 7-9. Editio Tertia. Romae, Editiones Collegii S. Bonaventurae Ad Claras Aquas 1971, s. 165-169. Srv. k tomu výklad v Maierů, A., *Universaux et Trinité du XII<sup>e</sup> au XIV<sup>e</sup> siècle*. In: Solère, J. L. – Kaluza, Z. (éd.), *La servante et la consolatrice. La philosophie dans ses rapports avec la théologie au Moyen-Age*. Paris, Vrin 2002, s. 167-168.

102 Petr Lombardský, *Sententiae in IV libris distinctae*, I, d. 19, c. 7, c.d., s. 165, l. 2-166, l. 18.

mericky, ale nikoli přirozeností. Dle interpretace Lombardského je tedy u Damašského Bůh druh, jako jím je člověk, a tři Boží Osoby jsou jednotliviny, jako jimi jsou Petr a Pavel.<sup>103</sup> Ve svém shrnutí Petr Lombardský uvádí, že je nicméně třeba držet se Augustina, který se vyhnul využití takových termínů, neboť si byl vědom převažující odlišnosti mezi Bohem a stvořenými entitami. Jan Damašský podle Petra Lombardského argumentoval po způsobu filosofů, a na Boha tak přenesl filosofické kategorie adekvátní pro časné věci. Podle Lombardského je Bůh univerzálie pouze „propter similitudinem“.<sup>104</sup>

Jan Hus se k této otázce vyjádřil v kvestii *Utrum in divinis personis sit totum universale*, ve které se věnoval i některým dalším tématům *Sentenci* I, d. 19.<sup>105</sup> Vzhledem k tomu, že je výše uvedené Lombardského srovnání důležité i pro Husovo chápání univerzálie *in rebus*, probereme kvestii podrobněji. Na jejím počátku Hus představuje základní argumenty obhajující kladné i záporné řešení. Říká, že Boží esence je univerzálie, neboť je jedno v mnoha Osobách a jedno o mnohých Osobách. Toto tvrzení zakládá na zčásti upraveném scholastickém pravidlu převzatém z Aristotelových *Druhých analytik* II, 19, 100a 6-8, podle kterého platí, že univerzálie je jedno v mnohých a jedno o mnohých. Navíc je Bůh jako celek obecný, neboť se jako celek sdílí Osobám.<sup>106</sup> Proti takovému názoru ovšem Hus staví argumenty Petra Lombardského vycházejícího z Augustina a udává sérii příkladů, na jejichž základě dovozuje, proč je chybné tuto pozici zastávat. Pokud by například byla Boží esence univerzálie a každá z Božích osob partikulární entita, pak by k Boží esenci každá z Božích osob přidávala nějakou realitu nad samotnou Esenci a byla by dokonalejší nežli Esence. Dále by Esence byla příčinou Osob, neboť univerzálie je obvykle příčinou jí podřazené jednotliviny. Náзору, že je Esence příčinou Osob, však Hus oponuje.<sup>107</sup>

103 Tamtéž, I, d. 19, c. 9, c.d., s. 167, l. 17-168, l. 13. Téma pochopení Boha jako obecné entity přinejmenším podobné univerzálii se prolíná staršími dějinami myšlení a je přítomné například i u Řehoře z Nyssy. K tomu viz Cross, R., Gregory of Nyssa on Universals. *Vigiliae Christianae*, 56, 2002, No. 4, s. 372-410. Srv. Zachhuber, J., Once again: Gregory of Nyssa on Universals. *Journal of Theological Studies*, NS, 56, 2005, No. 1, s. 74-98. A též srv. Karfíková, L., Řehoř z Nyssy. *Proč neříkáme, že jsou tři bohové (pro Ablabia)*. Praha, Oikúmené 2009, s. 23-24.

104 Petr Lombardský, *Sententiae in IV libris distinctae*, I, d. 19, c. 9, c.d., s. 168, l. 14-169, l. 9.

105 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 115-118.

106 Tamtéž, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 115, l. 39-116, l. 3: „Utrum in divinis personis sit totum universale? Arguitur, quod sic. Nam essentia divina est universale, quia unum in multis personis et unum de multis; igitur est universale, et per consequens totum. Prima consequentia patet ex diffinitione universalis ex ‚Posteriorum‘, et 2<sup>a</sup> ex hoc, quia impossibile est esse universale, nisi sit communicabile, et per consequens totum esse sui singularis. Similiter Deus est unum in multis personis, et non ut pars, ergo ut totum.“

107 Tamtéž, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 116, l. 3-18: „In contrarium est magister in litera adducens Augustinum et argumenta. Et arguitur etiam sic: nulla essentia una in numero est totum universale; sed essentia divina est huiusmodi: ergo etc. Item: si essentia divina esset universale et quilibet persona esset particulare, tunc quilibet persona adderet aliquid realitatis supra essentiam, et

Následně Hus představuje, na základě Lombardského *Sentencií*, postoj Jana Damašského, podle kterého je Bůh druh jako člověk a Otec, Syn a Duch Svátý jsou početně odlišné jednotliviny, tak jako Petr a Pavel. Takový názor je podle Husa v kontradikci k pozici, kterou Lombardský připisuje Augustinovi, jen zdánlivě. Jak Augustin, tak Damašský se totiž podle českého myslitele shodují v náhledu, že Boží bytí má schopnost být společné, a je tedy obecnou substancí a spadá pod něj každá z Osob. Ani jeden z obou myslitelů pak podle Husa nezastává názor, že je Boží bytí druh. Augustin to explicitně odmítá a Damašský pouze ukazuje, jakým způsobem je Bůh podobný druhu člověk, tj. uvádí, že jde o entitu společnou a vypovídatelnou o osobách, resp. Osobách.<sup>108</sup> Naopak se Augustin a Damašský neshodují na povaze Božích Osob, neboť podle Augustina se Osoby neliší esenciálně a co do počtu, tedy nejsou singulární esence, zatímco podle Damašského jsou Osoby numericky odlišné jednotliviny, které však jsou od sebe neoddělitelné a odlišené pouze personální distinkcí.<sup>109</sup> Augustin tak podle Husa tvrdí, že mezi esencí a univerzálií panuje větší odlišnost než podobnost, zatímco u Damašského je tomu naopak. Naší pozornosti by nemělo uniknout, že Hus v této souvislosti explicitně mluví o logické univerzálii (*universale logicum*), kterou zde zjevně chápe jako věc druhé intence. Při formulaci této pozice se zřejmě inspiroval scotismem ovlivněným názorem Jana Wyclifa.<sup>110</sup>

---

per consequens esset quolibet perfeccior, quam essencia. Consequens contra supradicta [...]. [...] si essencia esset universale ad personas, tunc esset causa personarum, sicut generaliter quodlibet universale est causa sui per se singularis. Consequens falsum, quia nec est causa materialis, ut deducit magister in argumento, nec efficiens, quia tunc quolibet persona foret facta et sic creatura, nec finalis, quia tunc essencia divina esset melior et dignior, nec formalis, quia tunc quolibet persona foret tamquam materia et essencia tamquam forma; et non est aliqua causa preter istas assignanda [...].“

108 Tamtéž, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 116, l. 19-32: „Hic est sciendum, quod Augustinus, ut magister eum allegat, negat divinam essenciam esse genus, similiter et speciem et personas negat esse individua. E contrario autem Johannes Damascenus in Libro de Trinitate libro 6° ca° 3° dicit, quod Deus est species, ut homo, et Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt individua sicut Petrus, Paulus; et quod numero differunt. Et licet videntur ista contradicere, non est tamen ita: uterque enim, tam Augustinus, quam Damascenus, concedunt Deum esse communicabilem et sic universalem substantiam quamlibet personam individuum; et neuter concedit Deum esse speciem, quia Augustinus expresse negat divinam essenciam esse speciem et Damascenus dicit quodammodo habere Deum similitudinem ad speciem humanam, sc. ratione communicabilitatis et predicabilitatis de personis.“

109 Tamtéž, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 116, l. 32-38: „Et Augustinus negat esse individua (subaudi: essentialiter distincta) esse ipas personas et sic negat eas differre numero, i. e. essencia singulari. Damascenus concedit personas esse individua, quia res singulares, a se quamlibet indivisam et a quolibet alio personaliter distinctam; et sic concedit eas differre numero, i. e. personaliter, cum altera sit persona Patris quam Filii et Spiritus Sancti.“

110 Tamtéž, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 116, l. 38-43: „Et sic Augustinus consideravit magis dissimilitudinem essencie divine quoad universale logicum, quod est genus, vel species, Damascenus vero consideravit magis similitudinem essencie divine ad universale logicum, manuducens tamquam peritus philosophus per exemplum philosophicum in cognitionem essencie divine.“ Termín

Před svým vlastním závěrem Hus ještě sumarizuje znaky podobnosti a odlišnosti mezi Bohem a univerzálií. Podobnost Hus dokládá na následujících příkladech:

- 1) Univerzálie i Boží esence se vypovídají o partikulárních entitách;
- 2) Univerzálie člověk vždy zahrnuje všechny jednotlivé lidi a při tom jednoho každého zvlášť, stejně tak Boží esence zahrnuje všechny Boží osoby;
- 3) Univerzálie člověk se svou schopností sdílet se jednotlivým sobě podřazeným entitám odlišuje od těchto entit, které tuto schopnost postrádají. To podle Husa platí i o vztahu Boží esence a Osob.<sup>111</sup>

Odlišnost univerzálie a Boží esence Hus shrnuje takto:

- 1) V univerzálii člověk se jednotliviny odlišují esenciálně, jsou to tedy odlišné singulární esence, což není případ Boží esence a Božích osob;
- 2) Univerzálie člověk předchází jednotlivé lidi jak co do času, tak co do přirozenosti, Boží esence však Osoby tímto způsobem nepředchází;
- 3) Počet jednotlivin univerzálie člověk se zvětšuje i zmenšuje, což neplatí o Božích Osobách;

---

(Pokrač. pozn. č. 110) *universale logicum* Hus blíže nevysvětluje, nejspíše tím však míní univerzálii s její schopností vypovídat o mnohých věcech a sdílet se mnohým věcem. Po obsahové stránce vyšel z Wyclifa, jehož výklad referentů pojmu „universale“ je velmi podobný výkladu Jana Dunse Scota. Wyclif rozlišuje tři varianty referentů: (1) přirozenost, která je věcí první intence; (2) vypovídatelnost o mnohých supositech či možnost se sdílet mnohým supositům, což je věc druhé intence; (3) myslitelnost vlastní rozumu. Na jiném místě pak vysvětluje pojem „genus logicum“. Ke srovnání pozice Dunse Scota a Wyclifa viz Conti, A., Wyclif's Logic and Metaphysics, c.d., s. 98-99, k termínu „genus logicum“ s. 104. K dělení univerzálií na *universale metaphysicum*, *physicum* a *logicum* u představitelů scotismu a k pro naše téma důležité aplikaci *universale logicum* na Sv.Trojici viz Heider, D., The Role of Trinitarian Theology in Universals Bartolomeo Mastri da Meldola (1602-1673) and Bonaventura Belluto (1600-1676). In: Krieger, G. (Hrsg.), *Herausforderung durch Religion? Begegnungen der Philosophie mit Religionen in Mittelalter und Renaissance*. Würzburg, Verlag Königshausen und Neumann 2011, s. 268-284. K dělení typů univerzálií a s tím spojeným schémátům srv. Šmahel, F., *Circa universalis sunt dubitationes non paucæ I-III. Studie a texty k pražskému sporu o universalis realia. Filosofický časopis*, 18, 1970, č. 6, s. 995-998.

- 111 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 116, l. 43 – s. 117, l. 7: „Nam in multis est similitudo, ut in predicatione de particularibus, ut sicud homo vel animal predicatur de multis individuis, sic essentia divina vel Deus de multis personis; et sicud homo est omnes homines simul et quilibet divisim, sic essentia divina omnes persone collectivim et divisim; et sicud homo communicabilitate distinguitur a quolibet suo supposito, sic divina essentia a quolibet persona: et sic de aliis similitudinibus.“ V posledním případě Hus naráží na druhé aristotelské pravidlo týkající se univerzálií, tentokrát ze spisu *O vyjadřování* 7, 17a 39-40, totiž že univerzálie je něco, co lze vypovídat o mnohých, zatímco jednotlivina je něco, co o mnohých vypovídat nelze.

- 4) Univerzálii člověk se říká *triplex*, neboť pod ni v určitém případě spadájí tři esenciálně odlišné entity, tři lidé. Bůh však tři esenciálně odlišné entity nezahrnuje, a proto se v tomto případě neužívá slovo *triplex*, ale *trina*, neboť má tři Osoby, které se odlišují personální distinkcí.<sup>112</sup>

Z výše uvedených argumentů podle Husa vyplývá, že mezi Boží esencí a logickou univerzálií panuje velká podobnost a zároveň velká odlišnost. Hus ovšem uzavírá, že je nepochybné, že by bylo scestné a chybné, pokud by někdo chtěl spatřovat podobnost úplně ve všech ohledech.<sup>113</sup> Tento Husův závěr můžeme interpretovat jako vstřícnější vůči srovnání univerzálie a Boží esence, nežli byl závěr Petra Lombardského. Vřelý přístup ke srovnání Boha a univerzálie se objevuje i v textech Jana Wyclifa a také Štěpána z Pálče a Jeronýma Pražského, tedy myslitelů, k jejichž myšlenkovému okruhu řadíme i Jana Husa. Wyclif ostatně předložil podobné příklady odlišnosti Boha a univerzálie jako Hus a podobně omezil i celé srovnání jako takové.<sup>114</sup>

Pozoruhodné je, že realistické stanovisko pražským myslitelům včetně Husa umožnilo, aby zcela vážně srovnávali Boha a univerzálii, aniž by při tom museli ustoupit ze svých realistických pozic. Naopak pro myslitele orientované na méně realistické stanovisko bylo srovnání Boha a univerzálie delikátní.

112 Tamtéž, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 117, l. 7-16: „Sed est in multis dissimilitudo: nam in specie humana individua distingwuntur essentialiter, sed in essentia divina persone non distingwuntur essentialiter, quod voluit Augustinus: et hec species homo precedit multa sua singularia temporaliter et naturaliter; non sic autem essentia divina. Similiter individua speciei humane multiplicantur et demultiplicantur; non sic autem persone divine. Et species humana dicitur triplex propter tria supposita distincta essentialiter; sed divina essentia non dicitur triplex, quia non habet tria supposita distincta essentialiter. Sed bene dicitur trina, quia habet tres personas, que differunt personaliter.“ K poslednímu bodu srv. Nielsen, O., *Trinitarian Theology from Alcuin to Anselm*. In: Emery, G. – Levering, M. (eds.), *The Oxford Handbook of the Trinity*. Oxford, Oxford University Press 2011, s. 160. Podle zde uvedené gramatické analýzy první termín indikuje numerickou odlišnost, zatímco termín *trina* numerickou odlišnost jednotlivých částí neumožňuje. Srv. k tomu Petr Lombardský, *Sententiae in IV libris distinctae*, I, d. 19, c. 12, c.d., s. 171, l. 2-13.

113 Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, I, d. 19, c. 6, c.d., s. 117, l. 21-26: „Ex hiis apparet, quod magna est similitudo in essentia divina et universale logicum, et etiam magna est dissimilitudo in multis; et sicud universalia et particularia logica sive philosophica inducunt in noticiam divine essencie et personarum, sic indubie, qui per omnia vellet similitudinem capere in utrisque, duceretur in devium et errorem.“

114 Ke srovnání Boha a univerzálie u Jeronýma Pražského a zčásti u dalších jmenovaných myslitelů srv. Pavlíček, O., *Scutum fidei christianae: The Depiction and Explanation of the Shield of Faith in the Realistic Teaching of Jerome of Prague in the Context of His Interpretation of the Trinity*. In: David, Z. V. – Holeton, D. R. (eds.), *The Bohemian Reformation and Religious Practice 9* (= Mimořádné číslo *Filosofického časopisu* 3/2014). Prague, *Filosofia–Filosofický časopis* 2014, s. 72-97. K omezení srovnání u Wyclifa viz John Wyclif, *Tractatus de universalibus*, c. 5, c.d., s. 106-107, l. 195-230: „Diversitas autem est multiplex. [...] Si quis igitur ex ignorantia arguit: Si istae naturae sint in aliquo analogo similes, tunc sunt in omnibus earum proprietatibus similes, quomodo culpanda est veritas ex errore ignoranter capto pro defectu notitiae? Patet quod nullo modo.“



Pokud by totiž připustili, že Bůh je univerzálie, implikovalo by to, že Bůh je pouhý konstrukt lidského rozumu, výsledek abstrakce, či slovo, které nenachází žádný protějšek v realitě. Z tohoto důvodu nominalisté hledali různé můstky a přijímali ve svých komentářích k *Sentencím*, ve snaze přiblížit strukturu Trojice, realistický slovník. Významný pařížský, pražský i vídeňský nominalista Jindřich Totting z Oyty byl v souvislosti s Trojicí ochoten připustit představitelnost univerzálií.<sup>115</sup> Paralely univerzálií s Trojicí připouštěl i Pierre d'Ailly<sup>116</sup> a univerzálie si dokázal představit jako názorné představy také Petr z Půlky, vídeňský teolog a vyslanec vídeňské univerzity na koncilu v Kostnici.<sup>117</sup>

Právě na nutnost nominalistického hledání oslích můstků při srovnání Boha a univerzálie nejspíše narážel Jan Wyclif když prohlašoval, že mezi herezemi týkajícími se Trojice je nejhorší odmítání realismu univerzálií. U Husa však toto kontroverzní prohlášení při srovnání Boha a univerzálie nenacházíme, z čehož lze usoudit, že Hus tento Wyclifův výpad nepřevzal.<sup>118</sup>

## Závěr

Máme-li před sebou mozaiku Husova smýšlení o univerzáliích a s nimi spojených tématech, můžeme se pokusit o shrnutí našich hlavních zjištění a o zařazení myšlení Jana Husa o univerzáliích do proudů středověké filosofie. Pokud jde o ideje v archetypálním světě v Boží mysli, Hus sice zdůrazňoval schopnost Boha stvořit svět *ex nihilo*, na druhou stranu z jeho textů vyplývá, že Bůh stvořil svět prostřednictvím idejí. Ve svých textech spíše než roli jednotlivých idejí ale zdůrazňoval roli inteligibilního archetypálního světa v Boží mysli jako celku. Příznačné v tomto ohledu je, že archetypální svět nedefinoval jako množství idejí v Boží mysli, ale jako věčný vzor tělesného světa.

115 Viz zejména Maierù, A., *Logica aristotelica e teologia trinitaria*. Enrico Totting da Oyta. In: Maierù, A. – Bagliani, A.-P. (ed.), *Studi sul XIV secolo in memoria di Anneliese Maier*. Roma, Edizioni di storia e letteratura 1981, s. 481-512; srv. týž, *Logique aristotélicienne et théologie trinitaire au XIV<sup>e</sup> siècle*. In: Olszewski, M. (ed.), *What is "Theology" in the Middle Ages? Religious Cultures of Europe (12<sup>th</sup>-15<sup>th</sup> centuries) as Reflected in Their Selfunderstanding*. Münster, Aschendorf 2007, s. 341-342.

116 Viz Maierù, A., *Logique et théologie trinitaire: Pierre d'Ailly*. In: Kaluza, Z. – Vignaux, P. (éd.), *Preuves et raisons à l'Université de Paris: Logique, ontologie et théologie au XIV<sup>e</sup> siècle*. Paris, Vrin 1984, s. 253-268.

117 Viz Maierù, A., "Ymaginationes manuductive": Logic and Trinitarian Theology in Peter of Pulkau. In: Kärkkäinen, P. A. (ed.), *Trinitarian Theology in the Medieval West*. Helsinki, Luther-Agricola Society 2007, s. 226-255, zejména s. 246-248.

118 John Wyclif, *Tractatus de Trinitate*, c. 9. Ed. A. duPont Breck. Boulder, University of Colorado Press 1962, s. 100: „[...] et inter omnes hereses concernentes trinitatem, credo quod hec esset hodie periculosior quia communitas modernorum negantium veritates et universalia nec non etiam verificantium dicta auctorum solum de signis attribuunt, sed non ad istam opinionem quia est imaginacioni propinquior, et in multis apparencior.“

V Husových textech k idejím je pozoruhodné, že řada argumentů a autorit, se kterými se v rámci tohoto tématu setkáváme u jiných českých realistů z jeho okruhu, u Husa samotného chybí. Na pováženou je zejména absence explicitního užití Augustinovy kvestie *De ideis*, kterou jiní čeští realisté i jeden z jejich hlavních propagátorů – Wyclif citovali jako jednu z klíčových autorit obhajujících mnohost idejí v Boží mysli.<sup>119</sup> Neznamená to však, že by některé Augustinovy a Wyclifovy názory na ideje nebyly u Husa přítomné. Můžeme říci, že se Hus svým kladným postojem k množství idejí v Boží mysli, jejich učinění a jejich roli při formování smyslu vnímatelného světa zařadil k zastáncům řady charakteristických znaků Wyclifova pojetí augustinského křesťanského platonismu.

Boží racionalita, jejíž podmínkou jsou ideje, je pro Husa předpokladem racionálního uspořádání stvořeného, smyslu vnímatelného světa. Jak jsme připomněli, podobné myšlenky zastával Husův kolega Jeroným Pražský, přičemž mu byl velmi pravděpodobně inspirací Chalcidiův komentář k *Timaeovi* a latinský předklad tohoto Platónova dialogu. Podobnou inspiraci tohoto motivu tedy můžeme tušit i u Husa. Smyslu vnímatelný svět sice možná stál u pražského myslitele v určitém protikladu ke světu v Boží mysli, vzhledem k jeho založení na optimální dispozici archetypálního světa ovšem i tělesný svět v Husově optice požívá nejlepšího možného uspořádání. Tato myšlenka nám může, pochopitelně bez nároku na přímou návaznost, připomínat pozdější optimismus Gottfrieda Leibnize.

Také téma stvoření první látky a teorie jsoucna je u Husa silně ovlivněno Wyclifem a jeho reinterpretací Augustina. Hus zastával teorii stvoření ve dvou krocích, podle které v prvním okamžiku Bůh, na základě archetypálního světa v Boží mysli, stvořil *ex nihilo* svět v potenci v první látce. Teprve na tomto základě mohou postupně vznikat substance v aktuální existenci, což je proces, který Hus nazývá *generatio ex aliquo*. Druhá úroveň bytí, u Husa chápáná jako nezformovaná první látka, je tedy v myšlení pražského mistra klíčová, neboť představuje materiální princip, bez kterého ani Bůh nemůže žádnou věc stvořit v aktuální existenci v její vlastní formě. První látka je pro Husa zároveň i nejobecnějším bytím a také esencí, která se analogicky sdílí všem věcem na třetí úrovni bytí – jde o reálně existující extra-mentální entitu. Na rozdíl od Wyclifa však Hus odmítl závěr, že na analogickém jsoucnu participuje i Bůh, což považujeme za zásadní zmírnění nauky oxfordského myslitele.

Pokud jde o univerzálie ve vlastním smyslu, tedy o rody a druhy, jsou u Husa reálně přítomné v esenci stvořených věcí coby jejich kvidity, stvo-

119 Například Wyclif ji ve svém traktátu *De ideis* užívá nejméně třikrát. Vycházím zde z kritické edice traktátu *De ideis*, kterou mi v roce 2008 laskavě poskytl Vilém Herold.

řené na základě Božího aktu stvoření první látky aktivně a z první látky materiálně. Univerzálie jsou v jednotlivinách přítomné jako formální komponenty jejich esence, podle Husa jsou tedy s jednotlivinami esenciálně totožné a formálně odlišné. Formální distinkce má přitom reálný charakter. Husova pozice, pokud jde o univerzálie, se zdánlivě neodlišuje od pozice Jana Wyclifa, a lze ji tedy chápat i jako navazující na scotistický realismus, neboť sám Wyclif v některých ohledech, zejména pokud jde o formální distinkci, na Dunse Scota navazoval. Ovšem i zde je třeba připomenout, že Hus v námi zkoumaných textech nezastával názor, že z takového realismu vyplývá kontroverzní nauka o eucharistické remanenci, což byl jeden z Wyclifových závěrů. Ba právě naopak, Hus toto spojení explicitně odmítl na koncilu v Kostnici, a myšlenky oxfordského mistra tedy nepřejal zcela.

V případě srovnání Boha a univerzálie jsme ukázali, že filosofický realismus umožnil Husovi, aby vážně zvažoval, aniž by přitom opouštěl své metafyzické přesvědčení, podobnost Boží esence a univerzálií a připustil, že jde v řadě aspektů o podobné entity. Hus se tím připojil k proudu ostatních českých mistrů recipujících Wyclifovu filosofii, kteří toto srovnání podobně jako Wyclif připouštěli. Na rozdíl od Wyclifa však u Husa v tomto kontextu nenalézáme tvrzení, že by bez filosofického realismu nebylo možné vyložit Trojici. Lze tedy říci, že Hus Wyclifovo srovnání zmírnil, a z nauky o univerzáliích mu tedy ani v tomto případě nejspíše nevyplývaly závažné kontroverzní důsledky a požadavky.<sup>120</sup> Nejprovokativnější částí Husovy nauky o univerzáliích je tak tvrzení, že o existenci univerzálií svědčí svědectví křesťanské víry, konkrétně biblická zpráva o stvoření v Genesis 1,21-25. Nepřijetí myšlenky reálné existence univerzálií totiž podle Husova textu odpovídá odmítnutí toho, co hlásá křesťanská víra, a vede k úvahám, zda lze být bez uznání reality univerzálií křesťanem.

Závěrem lze říci, že jsme v námi zkoumaných textech neobjevili známky přímých důsledků realistického smýšlení o univerzáliích pro Husovy církevně reformní názory. Husovo reformní úsilí tedy pramenilo zejména z jiných zdrojů. Přesto byly univerzálie pro pražský reformní program důležité, neboť řadu podnětů pro svá eklesiologická stanoviska našel Hus právě v dílech Jana Wyclifa. Univerzálie přitom stály na počátku recepce Wyclifova myšlení mezi českými mistry, a lze je tedy zahrnout mezi příčiny překotného vývoje na pražské univerzitě, v Praze i v Čechách.

120 Blíže k tomuto tématu Pavlíček, O., *Scutum fidei christianae: The Depiction and Explanation of the Shield of Faith in the Realistic Teaching of Jerome of Prague in the Context of His Interpretation of the Trinity*, c.d., s. 92-93, kde je uvedena i další literatura.

## SUMMARY

**The Philosophico-Theological Foundations of the Thought of Jan Hus: Universals and Some Connected Themes**

Jan Hus is especially well-known as a preacher and theologian whose activities anticipated the European protestant reformation and the hussite movement. It should not be forgotten, however, that Hus worked for many years as a teacher at the Faculty of Liberal Arts. He was therefore also a philosopher reflecting on contemporary subjects, among which was the reception of the philosophical thought of John Wyclif at Prague University, and the discussion of the reality of universals connected with it. The study maps Hus's realist conception of universals on the basis of an analysis of the dispersed fragments of his pronouncements on universals from his *quaestiones* and from his *Sentences* commentary. The author divides this mapping into four different contexts: (1) God's nature and the Trinity of Persons; (2) the ideas in God's mind; (3) being as an analogical quasi-universal; and (4) the very conception of universals, that is of genera and species. In these different thematical areas, the study shows that Hus's realism played an important role in his philosophico-theological thought of constituting its philosophical grounding. It could be said that although Hus's realistic attitudes were influenced to a great extent by the thought of John Wyclif, Hus rejected or softened Wyclif's heterodox opinions and the demands stemming from realism. Hus's metaphysical standpoint, in the writings in question, also do not show a direct connection with his thoughts on church reform.

**Keywords:** Jan Hus, John Wyclif, Prague University, universals, philosophical theology, creation, ideas in God's mind, first matter, analogical being, *distinctio formalis*

## ZUSAMMENFASSUNG

**Die philosophisch-theologischen Grundlagen des Denkens von Jan Hus: Die Universalien und bestimmte damit verbundene Themen**

Jan Hus ist bekannt insbesondere als Prediger und Theologe, dessen Wirken die europäische protestantische Reformation und die hussitische Bewegung vorzeichnete. Man sollte jedoch nicht vergessen, dass Hus lange Jahre als Professor an der Fakultät der freien Künste wirkte. Er war also auch Philosoph, der aktuelle Anregungen aufnahm, unter anderem die Rezeption der Philosophie John Wyclifs an der Prager Universität und die damit verbundene Diskussion über die Realität der Universalien. Die Studie erfasst auf Grundlage der Analyse verstreuter bruchstückhafter Aussagen von Hus zu den Universalien in seinen bekannten Quaestien und in der Vorlesung zu den *Sententien* Peters von der Lombardei Hussens realistische Auffassung der Universalien in vier unterschiedlichen Zusammenhängen: 1) Gottes Natur und Dreifaltigkeit; 2) die Ideen in Gottes Geist; 3) das Sein als analoge Pseudo-Universalie; und 4) die eigentliche Auffassung der Universalien in den extramentalen Dingen (*a parte rei*). Anhand dieser Themen wird in der Studie gezeigt, dass Hussens Realismus als

philosophische Grundlage eine wichtige Rolle in seinem philosophisch-theologischen Denken spielte. Man kann sagen, dass obwohl Hussens realistischer Standpunkt stark vom Denken John Wyclifs beeinflusst war, Hus dennoch Wyclifs aus dem Realismus hervorgehenden heterodoxen Ansichten und Forderungen ablehnte bzw. abschwächte. Hussens metaphysische Standpunkte waren außerdem in den aufgeführten Schriften nicht direkt mit seinen Gedanken zur Kirchenreform verbunden.

**Schlüsselwörter:** Jan Hus, John Wyclif, Prager Universität, Universalien, philosophische Theologie, Schöpfung, Ideen in Gottes Geist, Urstoff, analogisches Seiendes, *distinctio formalis*